

1. Етимологія слова „конституція”.

У спеціальній довідковій літературі походження слова “конституція” пов’язують з латинським “constitutio”, що в перекладі на українську мову означає **“устрій, встановлення”**.

Одним із перших, у сучасному розумінні, термін “конституція” почав вживати відомий фран. філософ Шарль Луї **Монтеск’є**, зокрема, використовуючи його для характеристики державного ладу тогочасної Великої Британії. Окрім вживання в нормативно-правовій практиці середньовічної держави терміна “конституція”, у ті часи починають використовувати ще й інший термін, який і сьогодні поширений у конституційному праві. Мова йде про словосполучення **“основний закон” – “lex fundamentalis”**. Значно пізніше цей термін почнуть вживати, власне, як синонім конституції.

“Lex fundamentalis” як поняття (термін) уперше зустрічаємо **у Франції в XVI ст.** у працях групи відомих тогочасних публіцистів – так званих **“тираноборців”** або **“монархомахів”** (від поєднання слів “монарх” та грецького “mache” – боротьба). Появу самого терміна “монархомах” як означення будь-якого автора, що виправдовує право на опір монарху (тирану), ймовірно запровадив **Вільям Барклей** у своїй праці “De regno et regali potestate” (1600 р.). Спочатку вони говорили про те, що в державі має бути основний закон, який би визначав устрій держави, статус її головних інститутів, у тому числі й монарха. За означенням, даний правовий акт мав би бути головним, центральним серед інших нормативних документів, іншими словами – основним актом, основним документом, основним законом. Пізніше було висловлено думку про те, що цей документ (основний закон) має також обмежувати владу монарха, при цьому він (закон) мав би мати вищу силу в порівнянні з іншими законами і не міг би бути зміненим монархом на свій власний розсуд. Найбільш яскравими представниками “тираноборців” у різні часи були Ф. Дюплессі-Монре, Ф. Отман, Дж. Б’юкенен.

Однак у часи “тираноборців”, як зазначає В. М. Шаповал, поняття основного закону в політико-правовій теорії конкретно так і не було визначено. Згодом, уже в XVII ст. Томас Гоббс висловив думку про те, що “основний закон” є “/.../ тотожний договору, який служить основою держави, а також найважливішим наслідком, які випливають із цього договору. Тим самим уява про основний закон поєдналася із старою ідеєю про договір, за яким нібито функціонувала держава”.

2. Умови та причини виникнення перших конституцій.

Початком епохи конституції держави як такої стала поява положення, закріпленого в пункті шістнадцятому французької **Декларації прав людини і громадянина 1789 року**. Саме від епохи буржуазних революцій, від реальних спроб проголошення та забезпечення прав людини в державі, бере свій початок історія конституційної держави.

Все починається з того, що суспільство на певному етапі свого розвитку підходить до межі **необхідності заміни віджитого феодального ладу**.

Необхідність зміни суспільного ладу зумовлена причинами економічного, соціального, культурного та політико-правового характеру – як наслідку розвитку Європи останніх століть перед епохою буржуазних революцій. **В економічному плані** – підірив основ феодальної системи Європи в цілому зробили як притік золота і срібла із Середньої та Південної Америки, так і впровадження більш прогресивних методів землекористування, використання механічної техніки та нових джерел енергії в промисловості. **В соціальному плані** – поступово руйнується усталена століттями структура феодального суспільства: поруч із дворянством і духовенством утворилася нова сильна суспільна група, що об’єднувала в собі інтелектуальну еліту, які яскраво виявили всю несправедливість системи феодальних привілеїв. **У культурному плані** – особливе значення мав розвиток філософії і природничих наук. Все це разом якнайкраще підготувало ґрунт для появи політико-правових доктрин, скерованих на ліквідацію феодального ладу і пошук нових прогресивних та демократичних суспільних систем.

Суспільство, за умови комплексної дії всіх вищеперерахованих чинників, на конкретному етапі свого розвитку підійшло до потреби і реальної можливості заміни відживаючого феодального ладу на більш прогресивну демократичну систему.

Схематично, **“шлях виникнення”**, перших конституцій можна подати в такому порядку:

1) в існуючій феодальній системі назрівають умови ліквідації останньої і заміни її на більш демократичну та якісно нову соціальну систему.

2) ліквідація феодального ладу переходить у стадію революції, визвольні війни; народні повстання...

3) в результаті досягнуті права і свободи, соціальні та інші цінності

4) для сталого збереження завоювань революцій, визвольних війн, народних повстань та для закладення основ подальшого демократичного розвитку суспільства і держави приймають конституції – правові акти найвищої юридичної сили, які фіксують досягнуті соціально-політичні зміни.

Виходячи із вищевикладеного, основною причиною виникнення конституцій була і залишається **потреба правової фіксації** на найвищому рівні зміни владних відносин при переході суспільства і держави від тоталітаризму до демократії та створення правових основ дальшого їхнього демократичного розвитку.

3. Загальна характеристика перших конституційних документів.

До перших конституцій держав, у сучасному розумінні даного терміна, належать: низка англійських актів конституційно-правового характеру, Конституція США 1787 року, Конституція Франції 1791 року та Конституція Польщі 1791 року. З усіх вищеназваних конституцій, як відомо, з певними змінами **діє до сьогоднішнього часу лише Конституція США 1787 р.**

Англія. Англія стала історично першою країною, яка ще в середині XVII ст. зробила спробу перейти від феодального устрою до конституційних форм правління. Актом про престолоуспадкування 1701 р. остаточно було закріплено конституційну монархію як форму державного правління в Англії. Зокрема, був уточнений безпосередній порядок успадкування англійської корони та встановлено обов'язок кожного короля чи королеви, які вступають на престол, давати відповідну коронаційну присягу та ін. Фактично на кінець XVII – початок XVIII ст. в Англії було завершено перехід до конституційних форм правління у вигляді парламентської монархії. Саме тут були сформовані уявлення про парламент, насамперед, як законодавчий орган, ідею верховенства права і звідси обмеження правом державного правління, роль і місце судів у становленні правопорядку в державі тощо.

США. 4 липня 1776 року представники тринадцяти англійських колоній проголошують Декларацію незалежності США. Колишні колонії творять конфедерацію нових держав-штатів, а згодом – **в 1778 році приймають Статті конфедерації**. Цей документ іноді називають першою Конституцією США. 9 вересня 1783 року, проголошена у 1776 році незалежність США була підтверджена Паризьким договором. Скликаний весною 1787 року Філадельфійський конституційний конвент, після майже чотиримісячної роботи, запропонував новий варіант Конституції США, вже як федеративної держави.

Франція. Це **“Декларація прав людини і громадянина”**, яку прийняли Національні Збори Франції **26 серпня 1789 року**. Через два роки після появи Декларації прав людини і громадянина приймають першу французьку конституцію – **Конституцію 1791 року**. Конституцією Франції 1791 року було зроблено спробу переходу до конституційної монархії як форми державного правління.

Польща. Першу Конституцію Польщі, яка офіційно мала назву **“Закон про управління”** (Ustawa Rządowa), було прийнято **3 травня 1791** року на засіданні “чотирирічного” (надзвичайного) сейму.

Польська Конституція 1791 року, як і перша Конституція Франції, діяла дуже короткий час. Вона припинила свою чинність разом із ліквідацією Польщі як держави в результаті її другого поділу в 1795 році.

4. Періодизація ідей конституціоналізму.

У спеціальній літературі подаються різні підходи вчених-конституціоналістів щодо періодизації еволюції змісту конституцій. Самих періодів, які чітко виділяються в процесі розвитку змісту конституцій, як правило, налічують – від двох до чотирьох. Ці періоди отримали назву так званих **“хвиль конституцій”**.

В історії світового конституціоналізму виокремлено три основні періоди еволюції змісту конституцій: **Першим етапом** у розвитку конституцій є період від часу виникнення перших конституцій – до закінчення Першої світової війни (1918 р.). Це конституції Англії кінця XVII ст., США 1787р., Франції 1791 р., Польщі 1791 р., а також перші конституції Австралії, Австрії, Аргентини та ін. Для конституцій "першої хвилі" характерним був факт фіксації на конституційному рівні встановлення демократичного державного режиму (республік, конституційних монархій...), закріплення основних прав та свобод особи і громадянина, закладення основ державного ладу конституційної держави з наявністю в ньому інститутів парламентаризму, виборного глави держави та ін.

Друга хвиля конституцій ("**нові конституції**") – це конституції, прийняті у міжвоєнний період (між Першою і Другою світовими війнами – 1918-1939 рр.). Конституції "другої хвилі" загалом мали низку характерних особливостей. Мова йде про включення до предмета конституційного регулювання нового комплексу суспільних відносин; своєрідним розширенням конституційно визначених меж впливу держави в життя суспільства та індивіда; надання конституційного статусу новим політичним інститутам; поява нової категорії прав і свобод людини; перші спроби конституційного визначення принципів зовнішньої політики держави.

Після закінчення Другої світової війни настав **третій етап** розвитку конституцій – так званий "**період новітніх конституцій**", який триває до сьогодні. Загалом, за підрахунками, більше 130 країн світу у той час прийняли вперше або "оновили" свої конституції: після Другої світової війни були прийняті нові конституції у Франції (1946 р., а згодом – Конституція 1958 р.), Італії (1947 р.) Японії (1947 р.), Німеччині (1949 р.), Греції (1952 р., згодом – Конституції 1967 р. та 1975 р.), Данії (1953 р.) та ін. країн.

Для "новітніх конституцій" характерними є такі особливості: відображено більшу роль держави у сфері економіки; значно ширше, ніж у попередньому періоді, фіксується соціальна сутність сучасної конституційної держави; подальший розвиток інституту конституційних прав та свобод людини; подальша демократизація виборчої системи; зміна понятійного апарату конституцій, поява нових термінів і т.д.

5. Розвиток ідей конституціоналізму в XVIII ст.

Історичний підхід до виявлення витоків сучасного конституціоналізму країн розвинутої демократії дозволяє виділяти античний, середньовічний і сучасний конституціоналізм. Останній отримав свій розвиток у період нового часу в Англії після Славної революції 1688 року, в США в ході американської революції і прийняття Конституції 1787 року, у Франції після 1789 року.

Англія. У **1701** році в Англії з'явився "Акт про улаштуванні" або "**Закон про престолонаслідування**", який визначав порядок престолонаслідування і підтверджував перехід частини прерогатив в королівській владі на користь парламенту. Відтепер заборонялося суміщення звання члена палати громад з заняттям державної посади. Акт фіксував принцип контр-ассігнатури, згідно з яким ордонанси, що видаються королем, дійсні тільки при наявності підпису відповідного міністра.

У цьому документі був юридично закріплений принцип незмінності суддів. Усунути їх з посади можна тільки за рішенням парламенту. Відбувається подальше зміцнення англійського парламентаризму, який стає вузько соціальним.

США. Величезний внесок у розробку сучасного конституціоналізму внесли США, які першими у світі зафіксовано конституцію у форму єдиного писаного основного закону.

Протягом XVII-XVIII ст. На атлантичному узбережжі Північної Америки були засновані 13 англійських колоній. В колоніях Північної Америки історично утвердилася змішана форма правління.

Після проголошення незалежності кожна колонія стала самостійною державою (штатом). Протягом 1776-1780 років усі вони взяли свої писані конституції, які будувалися на основі теорії суспільного договору, народного суверенітету і природного права.

Складовою частиною конституції штату був **Біль про права**, який містив перерахування буржуазно-демократичних прав і свобод, а також гарантії недоторканності особи (право обвинуваченого вимагати, щоб його поінформували про характер і мотиви звинувачення, щоб йому дали очну ставку зі свідком та ін.)

Конституції штатів юридично закріплювали **республіканську форму правління, двопалатний законодавчий орган і інститут губернаторства.**

Спеціальна комісія континентального конгресу розробила проект конституції "Об'єднаних колоній". У 1777 році він був прийнятий конгресом, а в 1781 році затверджено усіма державами (штатами) під назвою **"Статті конфедерації і вічного союзу"**. Даний конституційний документ був за своєю юридичною природою міжнародно-правовим договором про утворення союзу 13 незалежних держав конфедерації.

Конституція США встановила республіканську форму правління, засновану на теорії поділу влади. Вища законодавча влада належала Конгресу США.

6.Філософські і правові доктрини і конституції держав.

Конституція від самих своїх початків була своєрідним елементом певної філософії держави, що ґрунтується на розумінні небезпеки необмеженої державної влади для волі та добробуту самої людини. Тільки демократична держава здатна обмежити себе з допомогою конституції. В другій половині ХХ ст. права та свободи людини і громадянина виступили на перший план.

Як конституційно-правовий інститут та невід'ємна складова сучасного конституціоналізму, права та свободи людини і громадянина від початків конституції (від французької Декларації прав людини і громадянина 1789 р.) пройшли декілька етапів свого розвитку: спочатку чітко проявилась і закріпилась на конституційному рівні група громадянських та політичних прав, згодом – економічні та соціальні права та свободи, а із середини ХХ ст. – так звана "нова хвиля" прав та свобод – "права третього покоління".

Правова держава. Із найбільш загальних підходів, у конституційному праві правовою державою прийнято називати демократичну державу, організація і діяльність якої, всіх її органів, посадових осіб ґрунтується на праві і пов'язана з ним. Положення про правову державу закріплено на рівні конституційного принципу вже у першій чверті ХХ ст.

Розподіл влади. Як доктринальне вчення, як теорія, ідея розподілу влади є не тільки одним із перших, за часом появи, елементів сучасного конституціоналізму, а й фундаментальним принципом конституційного права взагалі. У сучасних конституційних системах починає переважати так звана "м'яка" модель поділу влади, за якою зміст конституційних положень щодо реалізації доктрини розподілу влади в державі полягає, як правило, в такому: закони мають найвищу юридичну силу і приймає їх виключно законодавчий (представницький) орган.

Парламентаризм. Своєрідним продовженням, певною деталізацією доктрини розподілу в сучасній системі конституціоналізму виступає теорія парламентаризму. Під парламентаризмом розуміють систему взаємодії держави і суспільства, для якої історично характерним є визнання особливої ролі вищого і постійнодіючого представницького органу в здійсненні державно-владних функцій.

Під **місцевим самоврядуванням** сьогодні розуміють таку систему організації публічної влади на місцях, за якої місцеві громади мають реальну можливість вирішувати місцеві проблеми, пов'язані з організацією життя села чи міста.

Усі вищезгадані правові доктрини – як певна сукупність ідей, поглядів, учень політико-правового характеру про форми та можливості державноорганізованого життя суспільства, – в тій чи іншій формі безпосередньо стояли біля витоків конституції, виникнення та утвердження цивілізованої демократичної держави.

7.Конституція і держава. Конституційно-правова доктрина держави.

Поява конституції, її утвердження не тільки суттєво вплинули на подальший розвиток правових доктрин, зафіксували на правовому рівні якісну зміну владних відносин в державі, але й змінили сутність самої держави. На зміну абсолютистській державі з появою і утвердженням конституції прийшла "держава конституційна".

Характерними ознаками конституційних держав на початках їхньої появи вважаються: наявність основного закону держави, тобто конституції як закону з вищою юридичною силою, який визначає і обмежує права глави держави, визначає принципи організації і діяльності державного апарату, відношення громадян до держави і держави до громадян; наявність "народного представництва" як законодавчого органу і такого, що є уповноваженим народом; застосування принципу розподілу влади та ін.

Конституція від самих своїх початків була своєрідним елементом певної філософії держави, що ґрунтується на розумінні небезпеки необмеженої державної влади для волі та добробуту самої людини. Тільки демократична держава здатна обмежити себе з допомогою конституції.

Конституція, впливаючи на державу: забезпечує внутрішню організацію держави; закріплює форму держави, структуру та компетенцію органів державної влади; визначає і регулює взаємовідносини органів державної влади; визначає принципи розмежування функцій між державно-владними структурами; встановлює способи взаємодії держави з іншими суб'єктами політичної системи та ін.

Питання взаємозв'язку, взаємообумовленості понять "конституція" і "держава" й сьогодні розглядається в теорії конституційного права як особливо актуальне. Відомий сучасний німецький **учений-конституціоналіст Й. Ізензес, в виданні "Державного права Німеччини"** чітко зазначає, що "держава і конституція утворюють в конституційній державі специфічну інтеграційну єдність. Державно-правовий аналіз не може розділити субстанцію цих елементів чи ізолювати одне від іншого.

"Співіснування" та "співпраця" в одній площині таких суспільно-політичних явищ, як правові доктрини, новітня конституційна держава та конституція держави дали поштовх для появи і утвердження на певному етапі свого спільного розвитку понять "доктрини в конституційному праві", "конституційно-правових доктрин". **Конституційно-правова доктрина сучасної держави** виступає сукупністю філософських і правових ідей концептуального рівня, які втілені в конституції та інших законодавчих актах, що визначають спрямованість розвитку держави і суспільства, національної правової системи"⁸⁵, видається за доцільне останнє визначати як офіційну державну доктрину.

8.Класифікація конституцій за формою.

За більш як 300-річну історію сучасного конституційного розвитку було створено велику кількість конституцій, що обумовлює потребу в їх класифікації та систематизації з метою виявлення та вивчення особливостей їх форми, змісту, порядку прийняття тощо.

Класифікація конституцій в літературі традиційно здійснюється за допомогою таких критеріїв: форма конституції; термін дії; спосіб прийняття; порядок внесення змін і доповнень; установлені конституцією форма правління, форма державного устрою і державно-політичний режим тощо .

За формою (структурою) конституції поділяються на писані, неписані й **змішані (комбіновані)**. **Писана конституція** являє єдиний нормативний акт або кілька актів, перелік яких чітко визначений. Своєю чергою, **неписана конституція** складається з чітко не визначеної кількості джерел, серед яких можуть бути як писані (акти парламенту, судові прецеденти), так і неписані або усні (конституційні звичаї). При цьому остання група джерел складає значну частку в структурі конституції.

Конституційна доктрина вимагає писаної форми конституції. «Конституції немає,- говорив Т. Пейн,- якщо її не можна покласти в кишеню».

Сьогодні не мають писаної конституції лише Велика Британія та деякі її колишні колонії (Австралія, Нова Зеландія). Так, наприклад, конституцію Великої Британії, як зазначалося вище, складають норми статутного права, які містяться в таких актах, як Велика хартія вільностей (1215 р.), Петиція про права (1628 р.), Білль про права (1689 р.), Акт про престолонаслідування (1701 р.), закон про парламент (1911 і 1949 рр.), Консолідований закон про народне представництво (1983 р.), Закон про расові відносини (1986 р.) та в інших, а також норми загального права і конституційні звичаї.

Доцільно **розмежовувати поняття писаної та формально юри-дичної конституції**. Так, конституція може мати письмову форму, але не наділяється найвищою юридичною силою і, отже, не має формально-юридичного характеру. Наприклад, в Ізраїлі було прийнято парламентські акти, де зібрано положення конституційного значення, але їх не можна розглядати як формально-юридичну конституцію, оскільки ці акти не мають вищої юридичної сили відносно до інших законів.

За терміном дії конституції поділяються на **постійні і тимчасові**. Більшість конституцій не передбачають певного терміну дії, себто є постійними, але це не означає неможливості їх зміни або скасування. Тимчасові конституції приймаються на обмежений строк або до настання певних подій, наприклад, до прийняття нової конституції.

9.Класифікація конституцій за способом прийняття та внесення змін і доповнень.

Класифікація конституцій в літературі традиційно здійснюється за допомогою таких критеріїв: форма конституції; термін дії; спосіб прийняття; порядок внесення змін і доповнень; установлені конституцією форма правління, форма державного устрою і державно-політичний режим тощо .

За способом прийняття розрізняють **октройовані** (даровані «згори») та **народні конституції** (прийняті представницьким органом або шляхом референдуму).

Октройовання - це односторонній акт, внаслідок якого суверен установлює або змінює державний лад, умови здійснення політичної влади¹. До октройованих відносять конституції, даровані монархом, після чого його влада обмежується, президентом народів, та конституції, даровані метро-полією своїй колонії, яка проголошувалася незалежною державою.

За порядком зміни, внесення поправок і доповнень конституції поділяють на: **жорсткі**, які змінюються і доповнюються в особливому порядку, з дотриманням ускладненої (порівняно зі звичайною законодавчою) процедури; **гнучкі**, які змінюються в такому ж порядку, як і звичайні закони.

Останнім часом така класифікація втрачає сенс, оскільки всі формальні конституції є жорсткими, а гнучкою може бути конституція в її матеріальному розумінні. При цьому набуває поширення класифікація конституцій залежно від ступеня ускладнення процедури їх зміни на:

- **дуже жорсткі** (конституція США), які передбачають обмеження установчої влади колом конституційних положень, що можуть змінюватися, чи обставинами, за яких забороняється вносити будь-які зміни до конституції; -**менш жорсткі**, які передбачають суттєво ускладнену процедуру зміни лише «укріплених» статей.

Деякі теоретики виділяють також і **особливо жорсткі** конституції. Пов'язано це з тим, що основні закони багатьох країн роблять перегляд основних законів ще більш суворим, ніж в більшості країн з так званою "жорсткою" конституцією. До них відносять, зокрема, США і Японію. Поправки до Конституції Сполучених Штатів необхідно внести, спираючись на кваліфіковану більшість в обох палатах (Палата представників і Сенат), а набудуть чинності вони тільки тоді, коли будуть схвалені Конгресами трьох чвертей штатів (стаття V Конституції США), тобто, в даний час, конгресами 38 штатів. За два з гаком століття з моменту прийняття Конституції США, якщо не вважати Біль про права 1791 року, було прийнято всього 16 поправок, тобто в середньому, по одній в 13 років, з них поправка XXI скасовувала поправку XVIII ("сухий закон"). Настільки важке внесення змін необхідно було, за задумом "батьків-засновників", для збереження стійкості федералізму в Сполучених Штатах.

10.Класифікація конституцій за змістом.

За змістом – конституції можна поділити на три групи: ліберальну, етатистську та ліберально-етатистську.

В першій групі (*ліберальні конституції*) варто окремо говорити про “ліберальні конституції першої хвилі” та “ліберальні конституції другої хвилі”¹⁹³. При цьому, ліберальну конституційну модель характеризують як модель із досить вузьким колом питань конституційного регулювання, до певної міри “обмеженим” предметом конституційного регулювання. Звертають увагу на те, що для цієї групи конституцій предмет правового регулювання в основному зводиться до двох елементів: правовий статус особи і організація державної влади. Цій конституційній моделі найближче відповідають конституції “першої хвилі”.

Етатистська (французьке *etatismе* від *etat* – держава) конституційна модель подається як певна протилежність ліберальній конституційній моделі й характеризується “надмірним” розширенням предмета конституційного регулювання. До останнього, окрім правового становища людини і організації державної влади, в етатистських конституціях відносять майже весь спектр суспільних відносин (політичні, економічні, соціальні, ідеологічні). Іншими словами, при використанні етатистської конституційної моделі держава пробує надмірно втрутитися в суспільне життя, в тому числі й шляхом конституційної регламентації. Етатистський характер мали (мають) конституції “/.../ країн тоталітарного соціалізму, /.../ соціалістичної /.../ і капіталістичної орієнтації Африки”¹⁹⁴. І третя група – це *ліберально-етатистські конституції* – конституції, які поєднують у собі елементи перших двох груп.

Зрозуміло, що наведений вище поділ конституцій за обсягом предмета правового регулювання на ліберальні, етатистські та ліберально-етатистські є досить умовним, особливо з огляду на виділення окремої групи “етатистських” конституцій власне як конституцій недемократичних режимів. Адже недемократичному, тоталітарному режимові конституція не потрібна, він її не знає і може тільки (виходячи з корисливих мотивів політичного чи ідеологічного характеру) творити її фальшивий замітник (“ерзацконституцію”). Поруч із цим, даючи характеристику конституціям (ліберальній, етатистській, ліберально-етатистській), проф. В. Чиркін для загального означення проблеми змісту конституцій вжив досить вдалу, просту і оригінальну словесну формулу: “Зміст конституцій: традиційне, необхідне, зайве” .

11.Класифікація конституцій за часом дії.

За часом дії розрізняють тимчасові і постійні конституції. Постійні не передбачають меж своєї дії в часі і складають переважну більшість конституційних актів. Наприклад, конституція Мексики 1917 року була проголошена “вічною”. В інших країнах, таких як Іспанія, Франція, Бельгія, Італія, Сполучені Штати Америки конституції також не вказують меж своєї дії в часі і вважаються постійними.

Приклади тимчасових конституцій можна бачити в країнах, де на момент їх прийняття існували особливі соціально-політичні або економічні умови. Так було, наприклад, у повоєнній Німеччині, вірніше в західній окупаційній зоні. Влітку 1948 року було проведено нараду - Конституційний Конвент, що зібрав всіх міністрів юстиції земель, на якому було прийнято

рішення про розробку конституції ФРН, її основні принципи та зміст. У травні 1949 року, Парламентська Рада прийняла Основний Закон ФРН, в преамбулі якого містилося положення про тимчасовий характер Основного Закону до об'єднання Німеччини і прийняття нової Конституції. Після приєднання НДР до Федеративної Республіки Німеччина в 1990 році була створена Конституційна Комісія, яка прийшла до висновку про те, що Конституція ФРН - одна з найбільш вдалих повоєнних конституцій і немає необхідності приймати нову. Положення про тимчасовий характер Основного Закону, таким чином, було видалено з тексту преамбули.

До тимчасових можна віднести і Конституцію **Китаю 1978 року**, яка проголошувала необхідність чотирьох модернізацій (сільського господарства, промисловості, оборони і науки та техніки) до 2000 року. Такого роду терміни ставляться зазвичай у програмних заявах, але ніяк не в юридичних документах. Наприклад, III Програма КПРС обіцяла що "нинішнє покоління людей житиме при комунізмі". Однак положення китайської Конституції 1978 року не відображали реалій і вимог часу і вже через чотири роки вона була замінена новою.

12 Розвиток конституційно-правових теорій у XVIII ст.. та їх відображення у конституційних документах.

Історичний підхід до виявлення витоків сучасного конституціоналізму країн розвинутої демократії дозволяє виділяти античний, середньовічний і сучасний конституціоналізм. Останній отримав свій розвиток у період нового часу в Англії після Славної революції 1688 року, в США в ході американської революції і прийняття Конституції 1787 року, у Франції після 1789 року.

Англія. У 1701 році в Англії з'явився "Акт про улаштуванні" або "**Закон про престолонаслідування**", який визначав порядок престолонаслідування і підтверджував перехід частини прерогатив в королівській владі на користь парламенту. Відтепер заборонялося суміщення звання члена палати громад з заняттям державної посади. Акт фіксував **принцип контр-ассігнатури**, згідно з яким ордонанси, що видаються королем, дійсні тільки при наявності підпису відповідного міністра. У цьому документі був юридично закріплений **принцип незмінності суддів**. Усунути їх з посади можна тільки за рішенням парламенту. Відбувається подальше зміцнення англійського парламентаризму, який стає **вузько соціальним**.

США. Величезний внесок у розробку сучасного конституціоналізму внесли США, які першими у світі зафіксовано конституцію у **форму єдиного писаного основного закону**.

Протягом XVII-XVIII ст. На атлантичному узбережжі Північної Америки були засновані 13 англійських колоній. В колоніях Північної Америки історично утвердилася змішана форма правління. Після проголошення незалежності кожна колонія стала самостійною державою (штатом). Протягом 1776-1780 років усі вони взяли свої писані конституції, які будувалися на основі теорії суспільного договору, народного суверенітету і природного права.

Складовою частиною конституції штату був **Білль про права**, який містив перерахування буржуазно-демократичних прав і свобод, а також гарантії недоторканності особи (право обвинуваченого вимагати, щоб його поінформували про характер і мотиви звинувачення, щоб йому дали очну ставку зі свідком та ін.)

Конституції штатів юридично закріплювали **республіканську форму правління, двопалатний законодавчий орган і інститут губернаторства**. Спеціальна комісія континентального конгресу розробила проект конституції "Об'єднаних колоній". У 1777 році він був прийнятий конгресом, а в 1781 році затверджено усіма державами (штатами) під назвою **"Статті конфедерації і вічного союзу"**. Даний конституційний документ був за своєю юридичною природою міжнародно-правовим договором про утворення союзу 13 незалежних держав конфедерації.

Конституція США встановила республіканську форму правління, засновану на теорії поділу влади. Вища законодавча влада належала Конгресу США.

13. Угода Пилипа Орлика 1710 року.

Після смерті Івана Мазепи **5 квітня 1710 р.** там же відбувся акт обрання гетьманом Пилипа Орлика та козацької старшини. Цього ж дня було **проголошено "Конституцію прав і свобод Запорозького війська"**. Ця конституція стала вищою точкою політичного мислення українців у XVIII ст., бо фактично проголошувала в Україні незалежну республіку. Це була одна з перших державних конституцій у Європі.

Положеннями "Правового укладу та Конституції 1710 року", передбачалося: - створення незалежної Української держави в межах етнографічної національної території (державні кордони України описували територію, визнану як територію Української держави Зборівською угодою 1649 року); - відновлення автокефалії української православної церкви; - українське православ'я пропонувалося визнати панівною (державною) релігією; - встановлення мирних стосунків із Кримом та "очищення" української території від російських фортець.

Отже, Конституція 1710 року була загальнополітичним актом волевиявлення Запорозького війська.

Конституція складається з преамбули (вступу) і 16-ти статей.

Послідовні 16 статей Конституції передбачали: —установлення національного суверенітету;— визначення кордонів Української держави; — забезпечення демократичних прав людини; — визнання трьох складових чинників правового суспільства, а саме — єдності і взаємодії трьох гілок влади: а) законодавчої ради, що мала скликатися тричі на рік; б) виконавчої; в) судової.

Такими в Конституції визначалися принципи побудови української держави. Кожна ж зі статей формулювала конституційні норми в усіх галузях державного та суспільного життя за головної умови — відторгнення майбутньої Української держави від Московської імперії.

Гетьман як керівник держави зобов'язувався Конституцією чинити всіляку поміч Запорозькому Низовому війську. Цей документ визначав права всіх верств населення України: козацтва, селян, міщан, купецтва, усієї людності на території полків.

Державний скарб відокремлювався від гетьманського. На утримання гетьмана виділялися суворо визначені окремі землі та кошти. Полковники й сотники обиралися демократично — вільними голосами козаків чи сотні. Визначальною рисою Орликової Конституції, яка, власне, робить її однією з найдемократичніших серед усіх тогочасних державних актів, є пункти, котрі обмежували гетьманську владу на користь старшинської ради.

Отже, Конституція Пилипа Орлика має ліберально-демократичні тенденції. Зміст деяких її статей свідчить про те, що засади парламентаризму зародились в середовищі українських політиків уже на початку XVIII століття.

14. Становлення ліберального та демократичного напрямків політичної і правової думки в Україні.

Процес сприйняття політико-економічних постулатів лібералізму в Україні не був ані цілісним, ані успішним.

Вирізняють дві спроби рецепції лібералізму в Україні. Перша була пов'язана з намаганням М. Драгоманова імплантувати західні ліберальні ідеї в українське середовище у другій половині XIX ст. та поєднати їх із соціальною та національною ідеями; друга мала переважно космополітичне забарвлення і виявилася в діяльності представників російської ліберальної течії в Україні кінця XIX -початку XX ст. Частково ліберальні ідеї прижилися, хоча й зазнали певної трансформації в українському народництві, націонал-демократії та консервативній доктрині В. Липинського.

Поширенню ліберального світогляду в Україні, окрім М. Драгоманова, сприяли також Б. Кістяківський, М. Туган-Барановський, М. Ковалевський, М. Славинський, В. Вернадський, А. Кримський, І. Лисяк-Рудницький.

Центральними в системі координат українського лібералізму були такі погляди: - існування демократичної держави можливе лише за умови політичної свободи ; -домінантною цінністю у співвідношенні "людина -суспільство - держава" є "людина"; -в системі політико-економічних категорій центральною є категорія приватної власності на засоби виробництва (М. Туган-Барановський); -визнання верховенства права в суспільному житті, взаємозалежності права та свободи, необхідності поєднання соціальної та правової ідей (Б. Кістяківський); -децентралізація держави як засіб обмеження державної влади та надання гарантій існуванню місцевого самоврядування (М. Драгоманов);

Більшість українських лібералів вірила в можливість здійснення національних прагнень українського народу та захисту конституційних принципів у межах оновленої та демократизованої федеративної Росії.

Становлення ліберального й демократичного напрямків політичної та правової думки в Україні пов'язане з діяльністю таємного **Кирило-Мефодіївського товариства** (1846—1847 рр.), до якого належали Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Георгій Андрузький та ін.

Взагалі **Т. Шевченко** прагнув утворення незалежної демократичної Української держави з колегіальною формою реалізації політичної влади на засадах участі в управлінні державою широких верств населення. Однією з важливих умов побудови такої держави була правова реформа після насильницької зміни форми державного устрою.

Ідеологом лібералізму в Україні був Микола Костомаров. Основу його політико-правової концепції складали думки про федерацію, республіканський лад, громадянські свободи.

15. Правові погляди на устрій держави членів Кирило-Мефодіївського братства.

Становлення ліберального й демократичного напрямків політичної та правової думки в Україні пов'язане з діяльністю таємного Кирило-Мефодіївського товариства, до якого належали Тарас Шевченко, Микола Костомаров, Георгій Андрузький та ін.

Т. Шевченко був противником абсолютної монархії. Поет схилявся до ідеї буржуазної республіки, оскільки там не було одновладдя, функціонував представницький орган, громадяни

мали рівні права. Гарантом від сваволі, вважав він, повинен бути "праведний закон", що розглядається як синонім правди і справедливості. Але закон, який діє в державі, де існує нерівність, не може бути праведним.

Взагалі Т. Шевченко прагнув утворення незалежної демократичної Української держави з колегіальною формою реалізації політичної влади на засадах участі в управлінні державою широких верств населення. Однією з важливих умов побудови такої держави була правова реформа після насильницької зміни форми державного устрою.

Ідеологом лібералізму в Україні був Микола Костомаров. Основу його політико-правової концепції складали думки про федерацію, республіканський лад, громадянські свободи. Ці ідеї він виклав у програмах кирило-мефодіївців, а також в окремих статтях і працях.

Розглядаючи форми правління, М. Костомаров критикував монархію, відзначав, що український народ завжди прагнув до демократичних форм державного устрою.

У програмних документах товариства автор висловив критичне ставлення до самодержавства, пропонував скасувати кріпосне право, встановити юридичну рівність, не застосовувати смертної кари. Необхідною умовою нового державного устрою він уважав свободу господарської діяльності, свободу совісті, освіту народу. Програма передбачала побудову слов'янської федерації християнських республік, поширення християнського суспільного ладу на весь світ як наслідок здійснення слов'янами християнського заповіту.

Ще одну систему політико-правових поглядів виклав член Кирило-Мефодіївського товариства юрист Георгій Андрузький у своїх роботах. По-перше, Г. Андрузький був прибічником обмеженої монархії, а потім дійшов висновку про необхідність її заміни. У згаданому проекті конституції основою суспільного життя визначалася громада. Держава мала об'єднати сім автономних штатів на чолі зі своїми президентами.

Погляди представників Кирило-Мефодіївського товариства на державу і право мали велике значення. Рушійною силою історії вони вважали народ, а його інтереси — єдиним критерієм історичної оцінки, що було дуже важливим для усвідомлення необхідності заміни монархії демократією.

16. Основні положення конституційного проекту „Начерки конституції Республіки” Георгія Андрузького.

Одну з систем політико-правових поглядів виклав член Кирило-Мефодіївського товариства юрист Георгій Андрузький у "Начерках конституції республіки", вилучених у нього під час обшуку в березні 1850 р.

Попервах Г. Андрузький був прибічником обмеженої монархії, а потім дійшов висновку про необхідність її заміни. У згаданому проекті конституції основою суспільного життя визначалася громада. Держава мала об'єднати сім автономних штатів на чолі зі своїми президентами.

Для Росії місця в складі федерації, запропонованій Г. Андрузьким, не передбачалося. Він уважав, що для створення незалежної України необхідно зруйнувати Росію!

Кожен штат поділявся на області, області — на округи, а округи — на громади, що склалися з сімейств. Управління в громадах здійснювалося через управу, яка поєднувала розпорядчу, виконавчу і судову владу. На чолі управи стояв голова.

Управа вирішувала всі питання місцевого значення демократично, через голосування, карала за порушення закону (оголошувала догану, накладала штраф, піддавала ув'язненню в тюрмі на строк від одного до семи днів).

На рівні округу діяла окружна палата за такими ж принципами, як і управа у громаді. Депутати обиралися на два роки. Виконавчою та розпорядчою владою було окружне правління в складі окружного начальника, його заступника і трьох радників. На цьому рівні діяли поліція та совісний суд. До складу суду входили суддя і депутати від думи.

На рівні області проектом А. Андрузького передбачалися обласна палата, обласне управління, поліція, магістрат, інші інституції соціального напрямку (опікунська рада, навчальні заклади, будівельно-шляхове управління тощо).

У складниках держави — штатах законодавчою владою був сенат, виконавчу владу очолював президент, при якому знаходився цензурний комітет. До гілки виконавчої влади входили комітети — внутрішніх справ, тюремний, промисловий, фінансовий та наглядовий. Штати мали вищі навчальні заклади: академії наук і мистецтв, народного слова, медичну, а також вищий жіночий заклад виховання.

Усі штати об'єднувала державна надбудова, що складалася з Законодавчих зборів, Державної ради, куди входили президент республіки, міністри, прокурор, а також президенти штатів. На цьому рівні діяли міністерства фінансів і промисловості, військово-морське, а також міністерство юстиції, чого не було на рівні штатів. Міжнародні відносини здійснювалися тільки на рівні держави, тут передбачалося міністерство закордонних справ. Окрім означених органів виконавчої влади, проект передбачав міністерство внутрішніх справ, тюремний комітет, посаду державного прокурора. Як і в автономних штатах, у державі діяв наглядовий комітет.

17. Поняття і співвідношення свободи народу і свободи людини в поглядах М. Драгоманова.

У 1884 році в Женеві (Швейцарія) побачила світ робота Михайла Драгоманова (1841-1895 рр.) “Вольний союз – Вільна спілка. Проект оснований Устава українського общества”. **Конституційний проект** складається із двох частин: **текст конституційного проекту; пояснювальна записка до цього конституційного проекту.** На відміну від Г. Андрузького, Михайло Драгоманов пропонував реформувати Російське самодержавство як мінімум: у конституційну монархію; а максимум: у федеративну республіку. **Основні положення конституційного проекту М. Драгоманова:** зміна політичного режиму з самодержавства на демократичний режим – створення Республіки (крайній варіант – перехід до конституційної монархії); перетворення строго централізованої унітарної Російської імперії на державу з федеративною системою устрою (пропозиція – утворити на території Російської імперії 20 федеративних областей); створення системи федеральних (союзних) та місцевих (обласних) органів державної влади. При цьому надати широкі повноваження областям, включаючи і право прийняття для себе законів; надати широкі права міським та сільським громадам (право місцевого самоврядування); закріпити на конституційному рівні широкі права і свободи громадянам¹²⁶. Конституційний проект М. Драгоманова мав значний вплив на дальший розвиток українського конституціоналізму першої чверті ХХ ст.

У його проекті передбачався новий устрій держави на засадах політичної свободи, яка гарантуватиме права людини і громадянина, скасування тілесних і смертної кар, недоторканність житла без судової постанови, таємність приватного листування, свободу слова, друку, совісті й віросповідання. Церква відділялася від держави. На сторожі прав і свобод стояв суд. Усі громадяни, які досягли 21-річного віку, наділялися виборчими правами, а з 25-річного віку вони могли бути обраними до складу зборів, а також на державні посади.

У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча й судова. Законодавча влада належала двом думам — державній і союзній. Зміни в основні закони мали вноситися в разі згоди третин голосів членів обох дум і затверджуватися Державним собором, обраним зі складу двох дум, а також делегатами від обласних зборів.

Головою держави міг бути імператор з успадкованою владою чи обраний голова Всеросійського державного союзу. Глава держави призначав міністрів, відповідальних перед обома думами.

Разом із державною ланкою влади на місцевому рівні передбачалося самоуправління: громадське (в містах і селах), волосне, повітове та обласне. Самоуправління репрезентували сходи і збори, яким були підзвітні всі посадові особи, крім суддів.

18. Поняття і основні функції держави. Людина і держава.

Драгоманов створив концепцію суспільства, що ґрунтується на ідеї асоціації гармонійно розвинених особливостей. Реалізація цього ідеалу, вважав він, можлива за федералізму з максимальною децентралізацією влади та самоврядуванням громад і областей.

У його проекті передбачався новий устрій держави на засадах політичної свободи, яка гарантуватиме права людини і громадянина, скасування тілесних і смертної кар, недоторканність житла без судової постанови, таємність приватного листування, свободу слова, друку, совісті й віросповідання. Церква відділялася від держави. На сторожі прав і свобод стояв суд. Усі громадяни, які досягли 21-річного віку, наділялися виборчими правами, а з 25-річного віку вони могли бути обраними до складу зборів, а також на державні посади.

У державно-правовій концепції М. Драгоманова передбачалися три гілки влади: законодавча, виконавча й судова. Разом із державною ланкою влади на місцевому рівні передбачалося самоуправління: громадське (в містах і селах), волосне, повітове та обласне.

Самоуправління репрезентували сходи і збори, яким були підзвітні всі посадові особи, крім суддів. На рівні міст, волостей, повітів та областей обиралися думи, а з їхнього складу - управи. До функцій обласних дум та їхніх управ входили вирішення місцевих господарських проблем, питання благоустрою, нагляд за економічною діяльністю, організацією освіти. Зносини місцевих органів самоуправління з загальносоюзними, зокрема з міністрами, регулювалися законодавством. Можливі суперечності розглядалися Верховним судом. До третьої гілки влади - судової, окрім Верховного суду (сенату), входили судові палати обласних, повітових і міських дум. Статус суддів визначався законом. Члени Верховного суду призначалися довічно главою держави, їм належало мати вищу юридичну освіту і практику роботи в судових палатах.]. Саме вільний індивід, з його нічим не обмеженою волею, є для М.П. Драгоманова атомом соціуму, фундаментом соціального й міжнародного порядку.

Функції держави, що є за Драгомановим чимось чужим і не притаманним для людства, у суспільстві "вільних індивідів" має виконувати "товариство-товариств", що утворюється знизу з ініціативи самих таких "індивідуальних особистостей - федеративна спілка з максимальною децентралізацією та самоврядуванням громад. Найближчим до свого ідеального соціального устрою Драгоманов бачив швейцарські кантони, де він прожив 15 еміграційних років. Необхідною об'єднуючою між собою умовою для асоціацій індивідів розглядуваних нами мислитель вважав національне, що "живе в людині". Національне, національність є сукупністю спільних людських ознак. І не брати до уваги національного, у прагненні людства об'єднатися, не можна - бо людство і є "лише сукупністю націй" [6]. Та все ж "громаду" Драгоманов ставить понад національні елементи асоціацій, вважаючи національність лишень ґрунтом, формою та способом, що мали би послужити в першу чергу "добробуту".

19. Конституційний проект „Вільна Спілка”.

Ідея прав і свобод людини знаходить своє відображення в поглядах багатьох українських мислителів. Прикладом може бути Михайло Драгоманов, який в останній чверті XIX ст. розробив конституцію суспільства, що ґрунтувалася на ідеї асоціації гармонійних особистостей. У конституційному проекті М. Драгоманова «Вільна спілка» проголошується примат людини, її прав і свобод між державою і суспільством. Спираючись на досягнення міжнародної конституційної думки, а подекуди і анархістські вчення, мислитель досить критично ставиться до унітарних державних структур, республіканського централізму, крайнощів націоналізму, які, на його погляд, призводять до примусу особистості, насильства над людиною, обмеження її прав і свобод. Саме людина для мислителя - основа основ соціального устрою, найвища цінність, гарантими прав якої може бути лише вільна асоціація (громада), а не держава, конфедерація типу швейцарської або федерація за зразком США чи Англії.

Головна ідея конституційного проекту, розробленого Драгомановим - **перетворення Російської імперії на децентралізовану федерацію, де з українців створюється громада «Вільна спілка»**, її найважливішим завданням є забезпечення політичних свобод, прав людини і громадянина, недоторканність тіла для ганебних покарань і смертної кари; недоторканність особистості й помешкання без судової постанови, свобода вибору місця проживання, свобода слова, друку, зборів, товариств і спілок; право на звернення до владних структур, на володіння зброєю, на звернення до суду для захисту своїх інтересів, на опір незаконним діям чиновників;

рівність усіх перед законом. Згідно з проектом конституції права людини і громадянина могли бути обмеженими лише під час війни, але й за воєнного становища цивільні особи мали підлягати юрисдикції лише загальних судів. Охорона прав громадян покладалася на мирових суддів, які могли застосовувати для цієї мети військову силу.

20. Конституційно-правові погляди І. Франка.

Певний внесок у розвиток політичної та правової думки в Україні належить філософу й письменникові Івану Яковичу Франкові. У його політичній творчості знайшли відображення соціальні та економічні процеси, що мали місце на межі XIX—XX ст. у Галичині, яка зазнавала утисків з боку Австро-Угорської монархії, польських поміщиків і капіталістів.

І. Франко був політичним діячем і за підтримки М. Драгоманова став одним з організаторів радикальної партії з демократичною програмою. У 1877 р. зазнав арешту за пропаганду соціалізму.

За І. Франком, з виникненням приватної власності виникає і держава з притаманними їй апаратами управління і примусу. Він був прибічником ідеї про те, що політичні інститути, політика і право впливають з економічних відносин, які панують у суспільстві. Відносно цього він зауважував, що цивільне право, а деякою мірою і кримінальне, базуються на існуючому соціальному устрої.

І. Франко був категоричним противником необмеженої монархії, називав її царством тиранів і кровопивців — багатіїв, тюрмою народів, машиною, яка душить Україну і всю Росію. Він уважав, що людина споконвіку прагне єдиної мети — щастя. А щоб досягти цього, треба змінити суспільний лад — монархію, де не тільки діла, а й думки та прагнення кожної людини пригноблюються "машиною темного царства". Так само засуджував він державу, де панувала експлуатація людини. Новий устрій суспільства, за І. Франком, можливий за допомогою народної революції, під якою він розумів низку таких культурних, наукових і політичних чинників, які змінюють усі основи й попередні поняття і скеровують розвиток народу в інший бік.

Філософ мріяв про такі закони, які відображали б справедливість у всіх сферах суспільного життя. Поняття "право" і "закон" він розглядав як генетично пов'язані, але не тотожні інститути.

Проте І. Франко вважав за можливе використати чинне на той час право для підвищення політико-правової свідомості людей, що сприяло б розумінню необхідності демократичних змін у суспільстві. Він пропонував домагатися від законодавчих органів впровадження прямого й рівного виробничого права, що дало б змогу на першому етапі розширити коло виборців, а на другому — заволодіти політичною владою в країні. Вважав за необхідне утворення соціалістичної партії та завоювання нею більшості місць у парламенті, планував за допомогою парламентської діяльності домогтися радикальних змін у соціальному та економічному житті.

21. Ідея конституції в працях М. Грушевського.

Видатний український історик і політичний діяч, автор кількох конституційних проектів та майже 1800 наукових праць, М. Грушевський завершив концептуальне обґрунтування політичної історії українства.

Український історико-політичний процес у працях М. Грушевського значно збагачується історією державотворення, історією права, судівництва, культури, освіти, релігії, господарства тощо. Політичне, державне життя він вважав важливим, але не єдиним і не найвирішальнішим чинником становлення нації, у тому числі й нації бездержавної.

Політична ідеологія М. Грушевського не обмежувалася політичною історією. Йому належить значний внесок у концептуальне збагачення таких категорій, як політична теорія, політичний процес, політичний інститут, політична культура тощо. Грушевський доводив, що політичні процеси протікають під впливом не лише економічних, матеріальних, природнобіологічних, а й психологічних, особистісних, культурознавчих чинників, визначну роль у їх перебігу відіграє еліта. А українська ідея, разом з ідеєю свободи і незалежності у процесі єдності й боротьби протилежностей, виражаючи прагнення до соборності, колективізму, водночас еволюціонізувала до індивідуалізму.

Завдяки старанням М. Грушевського значно просувалась уперед теорія українського конституціоналізму, яка, багато в чому ґрунтуючись на постулатах М. Драгоманова і кириломефодіївських братчиків, збагачувалась його новими досягненнями, спродукованими вітчизняною, російською і світовою конституційною думкою.

У 1905 р. в “Літературному віснику” у Львові було надруковано статтю М. Грушевського “Конституційне питання і українство в Росії”, яка фактично була реакцією вченого на дискусію щодо майбутнього конституційного реформування Росії та перетворення останньої в конституційну монархію. У тогочасній російській пресі, наукових і публіцистичних виданнях пропонувались різні варіанти реформування Росії, але майже ніхто з російських політичних діячів не допускав думки про те, що інші народи також мають право на свободу і самовизначення (в тому числі й українці). Щоб привернути увагу до цієї проблеми, Михайло Грушевський і пише свою статтю, яка по-суті є пропозицією щодо майбутнього конституційного устрою. Він пропонує: створити національні уряди (в областях) поруч із центральним загальнодержавним (загальносоюзним); провести прямі вибори національних (обласних) сеймів — як законодавчих органів; обирати національними сеймами союзний парламент; ввести широке самоврядування на місцях. У багатьох моментах конституційний проект М. Грушевського був дуже близьким до поглядів Михайла Драгоманова.

22. Конституційні погляди С.Дністрянського.

С.С. Дністрянським зроблено вагомий внесок у розвиток положень конституційного права. Свої здобутки вчений реалізував у розроблених ним конституційних проектах: «Устрій Галицької держави» та «Конституція Західно-Української народної Республіки».

Науковець обґрунтував перспективу руху від авторитарної держави до демократичної. Теоретичною базою такого положення стала вироблена ним концепція самовизначення українського народу в результаті реалізації права нації або окремих регіонів на політичне самовизначення. Основу останнього на думку вченого складала національна ідея як об'єднуючий психологічний чинник українського народу, що усвідомив етнічність своєї території та спільність культури.

Конституційно-правові погляди С.Дністрянського пов'язані з тим, що Конституція як основа національного законодавства повинна бути захищена, а саме, що в новітній державі має бути створена спеціальна система захисту Конституції з метою недопущення необ(рунтованих) (свавільних) змін її положень [5, с.79]. У зв'язку з цим у проекті Конституції ЗУНР професор Дністрянський особливо виділяє Державний Судовий Трибунал – прототип органу конституційної юстиції, повноваженнями якого були б перевірка законів на предмет їх конституційності, а також можливість скасувати тих законів, які суперечили б Конституції.

Інше положення – це особливий порядок внесення змін і доповнень до Конституції ЗУНР. З цією метою мав би бути створений спеціальний орган – Загальнонародна рада.

У Конституції ЗУНР С.Дністрянського особливе місце відведено також питанню відповідальності Президента та членів Державної Ради (верховний центральний орган для внутрішнього управління державою). Згідно з §101 Конституції ЗУНР Президент республіки має скласти присягу на дотримання Конституції і законів, а також на добросовісне виконання своїх обов'язків. Якщо Президент не виконує своїх зобов'язань, то Народна Палата (парламент) може висунути проти нього політичне звинувачення. Проте в такому випадку, як і у випадку звинувачення у державній зраді, рішення приймає Державний судовий трибунал (орган конституційної юстиції).

Погляди С.Дністрянського щодо охорони Конституції як Основного закону держави є особливо цінними, враховуючи історичний період, в якому жив і проводив дослідження професор.

23. Нормативне закріплення та реалізація політичних прав громадян в конституційних актах Австрії, Австро-Угорщини та Російської імперії: порівняльний аналіз.

Австрійська та Австро-Угорська імперія.

У квітні 1848 р. під тиском революційного руху *цар Фердинанд I* проголосив **першу австрійську конституцію**, яка містила деякі буржуазно-демократичні права і свободи громадян. Він скликав австрійський парламент, скасував кріпацтво, дозволив діяльність своєрідного тимчасового національного уряду – Головної Руської ради у Львові. Але вже в березні 1849 р. *імператор Франц-Йосиф* оголосив **антидемократичну нову конституцію**, що закріплювала створення централізованої держави, в якій влада зосереджувалася в імператора.

Імператорським патентом від 29 вересня 1850 р. для Галичини, як і інших провінцій, установлювалася крайова конституція, яка передбачала поділ краю на 3 округи і створення 3 окружних сеймів.

Патентом від 31 грудня 1851 р. загальнодержавна конституція і крайові конституції скасовувалися і поновлювалася необмежена влада імператора. Таким чином в Австрії було відновлено абсолютизм.

У 1867 р. абсолютна Австрійська монархія перетворилася на дуалістичну Австро-Угорську монархію. Країною управляв один монарх (австрійський) і два уряди, два двопалатні парламенти. Глава дуалістичної монархії Франц-Йосиф одночасно був імператором Австрії і Королем Угорщини. (Закарпаття входило до Угорщини, а Буковина і Галичина до Австрії). При цьому Австрійський рейхстаг (парламент) прийняв ще одну конституцію, яка діяла до 1918 р. у т.ч. і на укр. землях, в Угорщині відновлено дію конституції 1848 р.

Російська імперія. Кодифікація права в Російській імперії. "Зібрання малоросійських прав" (1807 р.).

На більшості українських земель до 40-х років XIX ст. продовжувало діяти: Місцеве звичаєве право, Литовські статuti, Збірники Магдебурзького права Російське законодавство. З метою приведення місцевих норм у відповідність із загальноімперським законодавством започатковано кодифікацію права: утворено кодифікаційну Комісію, яка згідно Імператорського Указу 1804 р. мала систематизувати всі нормативні акти, чинні в Російській імперії, у т.ч. на українських землях.

У 1807 р. групою підготовлено «**Зібрання малоросійських прав 1807 р.**» з метою упорядкування цивільно-правових норм Чернігівської й Полтавської губерній. Це був перший проект цивільного кодексу України, він не був офіційно затверджений, але широко використовувався практиками.

У 1826 році Комісія складання законів була перетворена в **другий відділ царської канцелярії**, результатом її роботи було те, що **У 1840 р.** на Лівобережжя та **у 1842 р.** на Правобережжя України **поширено загальноімперську правову систему** (цивільне й кримінальне законодавство).

1861 р. **Маніфест Олександра II** Оголошено скасування кріпацтва
1881 р. "Положення про заходи до охорони державного порядку та громадського спокою" На його підставі губернатори використовували такі **види адміністративних стягнень**, як *штрафи, арешт, ув'язнення в тюрму або фортецю*. До селян адміністративні стягнення в виді арешту застосовували земські начальники, посади яких були затверджені в 1889 році.

1905 р. **Маніфест 17 жовтня** Цар Микола II дарував усім підданам громадянські права і свободи (*совісті, віросповідання, політичний плюралізм тощо*)
На початку 20 ст. адміністративна законодавство спрямовувалося на обмеження громадянських свобод дарованих Маніфестом.

1905 р. Закон про вибори» Внесено зміни до Маніфесту 17 жовтня щодо виборних прав кожної верстви населення

1905 р. 1906 р. "Тимчасові правила про пресу" Були обмежені громадські свободи, проголошені Маніфестом. Забороняли публікації, які загрожували безпеці держави, закликали до страйків на підприємствах та припинення занять в учбових закладах, до організації заборонених законом зібрань тощо.

1906 р. "Тимчасові правила про товариства та спілки Заборонялися товариства, які мали мету, що суперечила громадській моралі, була заборонена кримінальним законом або загрожувала громадському спокою та безпеці.

1906 р. "Тимчасові правила про зібрання Практично виключали можливість проведення зібрань без дозволу поліції і присутності її представників, які в будь-яку мить могли їх припинити.

24. Конституційні гарантії щодо особистих прав, свобод людини і громадянина.

Австрійська та Австро-Угорська імперія. У квітні 1848 р. під тиском революційного руху **цар Фердинанд I** проголосив першу **австрійську конституцію**, яка містила деякі буржуазно-демократичні права і свободи громадян. Він скликав австрійський парламент, скасував кріпацтво, дозволив діяльність своєрідного тимчасового національного уряду – Головної Руської ради у Львові. Але вже в березні 1849 р. **імператор Франц Йосиф** оголосив **антидемократичну нову конституцію**, що закріплювала створення централізованої держави, в якій влада зосереджувалася в руках імператора. У 1867 р. абсолютна Австрійська монархія перетворилася на дуалістичну Австро-Угорську монархію. Глава дуалістичної монархії Франц-Йосиф одночасно був імператором Австрії і Королем Угорщини. (Закарпаття входило до Угорщини, а Буковина і Галичина до Австрії). Австрійська конституція 1867 р. проголошувала волю особистості, свободу зборів, товариств, слова і друку. Однак додатково видані численні закони зводили нанівець конституційні положення. Вся система законодавства й управління спричинювала класове й національне гноблення з боку австро-німецької буржуазії і поміщиків. Проголошення деяких буржуазно-демократичних інститутів було лише вимушеним для панівних класів Австро-Угорщини заходом, що не усував переваг феодальних елементів у державному управлінні.

Російська імперія. Розвиток адміністративного законодавства

Адміністративне законодавство - характеризувалася обмеженням прав особи. 1861 р. **Маніфест Олександра II** Оголошено скасування кріпацтва 1881 р. "Положення про заходи до охорони державного порядку та громадського спокою" На його підставі губернатори використовували такі **види адміністративних стягнень**, як *штрафи, арешт, ув'язнення в тюрму або фортецю.*

1905 р. **Маніфест 17 жовтня** Цар Микола II дарував усім підданим громадянські права і свободи (*совісті, віросповідання, політичний плюралізм тощо*)

1905 р. Закон про вибори» Внесено зміни до Маніфесту 17 жовтня щодо виборних прав кожної верстви населення

1905 р. 1906 р. "Тимчасові правила про пресу" Були обмежені громадські свободи, проголошені Маніфестом. Забороняли публікації, які загрожували безпеці держави, закликали до страйків на підприємствах та припинення занять в учбових закладах, до організації заборонених законом зібрань тощо.

1906 р. "Тимчасові правила про товариства та спілки Заборонялися товариства, які мали мету, що суперечила громадській моралі, була заборонена кримінальним законом або загрожувала громадському спокою та безпеці.

1906 р. "Тимчасові правила про зібрання Практично виключали можливість проведення зібрань без дозволу поліції і присутності її представників, які в будь-яку мить могли їх припинити.

25. Економічні права громадян в конституційних актах

Австро-Угорська імперія. Колоніальна політика, яку проводив австрійський уряд, гальмувала економічний розвиток західноукраїнських земель. Залишаючись і надалі ринком для виробів австрійської промисловості, західноукраїнські землі були водночас джерелом промислової і сільськогосподарської сировини. Фабрична промисловість тут тільки зароджувалася і була представлена головним чином дрібними підприємствами. І все ж таки капіталістичні відносини прокладали собі шлях. 31858 р. почалося будівництво першої в Галичині залізниці. Колоніальне становище західноукраїнських земель у складі Австро-Угорщини відбивалося і на рівні заробітної плати робітників краю, насамперед українців. Заробітна плата на неавстрійських землях була нижчою, ніж у самій Австрії. Поряд з низькою заробітною платою на західноукраїнських землях існував і найтриваліший робочий день, у деяких випадках він дорівнював 14—16 годинам на добу.

Поряд з капіталістичними формами у західноукраїнському селі зберігалися **відробітки**. Хоча кріпосне право формально було скасовано ще у 1848 р., однак упродовж досить тривалого часу залишки кріпосницької системи накладали свій відбиток на економіку західноукраїнського села..

Російська імперія. 19 лютого 1861 р. Олександр II затвердив "**Положення**", "**Маніфест**" та інші документи селянської реформи. За "Маніфестом" вони отримували особисту свободу і деякі громадянські права, могли найматися на роботу на фабрики й заводи. У "Положеннях" визначалися окремі питання реформи: розміри земельних наділів, повинності, викупні операції та ін. Усі селянські дореформені наділи вважалися власністю поміщика і знаходились у селян на правах землекористування. За це вони виконували на користь поміщика низку повинностей і перебували на становищі "тимчасовозобов'язаних. Лише після викупу наділів селяни ставали їх власниками. До викупу селяни виконували на користь поміщика повинності у вигляді оброку. Термін викупу землі селянами чітко не визначався, а його умови передбачали, що 75-80% вартості селянського наділу грошима або цінними паперами поміщикові виплачувала держава, решту - сам селянин. Виплачена поміщикові державою сума стягувалася з селянина протягом 49 років у розмірі 6% річних.

Попри те, що після реформи 1861 р. збереглися великі поміщицькі землеволодіння, деяку залежність селян від поміщиків і дріб'язкову опіку з боку селянської "общини", селянська реформа мала прогресивну сутність, оскільки ліквідувала багатівікове раб-ство і створила умови для швидкого економічного розвитку країни.

На селі розпочалося розшарування: з'являлися заможні селяни, які використовували найману робочу силу, та бідняки, які вимушені були шукати додаткових джерел заробітку. Завдяки цьому російські фабрики та заводи дістали можливість постійного припливу дешевої робочої сили. Водночас реформа сприяла збільшенню внутрішнього ринку, що стало стимулом для розвитку промислового виробництва.

26. Культурні права громадян.

Австро-Угорська імперія. Перші реформи Марії-Терези та Йосифа II були спрямовані на піднесення української національної культури і народної мови. На першому етапі державно-правові реформи урівноправили греко-католицьку церкву з римо-католицькою і поліпшили

матеріальні, особливо фінансові, умови функціонування української церкви.

Загалом можна стверджувати, що державно-правові акти Австрійської монархії надали Галичині більше свободи і можливостей щодо згуртованості української нації та її прогресивного розвитку. Якщо буквально їх розуміти, то вони усунули дуже багато обмежень, встановлених Польщею. Цісарський патент від 3 квітня 1817 року надавав “Королівству Галичини і Володимирії” з Буковиною так звану Станову Конституцію із своїм власним становим сеймом. На території Галичини патентом Монарха Австрії від 6 лютого 1792 р. наказано навчати українських дітей рідною, тобто народною мовою, хоча б двічі на тиждень. Саме у Галичині на цій стадії державно-правових реформ народ мав життєвий етнічний досвід, який був законсервований на чистій традиції, а за Польщі подекуди національні елементи були витіснені з повсякденного життя. Вперше в Галичині у складі Австрії піднесено буденну національну свідомість до розуміння національних прав.

Російська імперія. Земська реформа (1864 р.) мала вдосконалити систему управління. Згідно з «Положенням про губернські та повітові земські установи» створювалися місцеві виборні органи-земства. До земств входили представники різних соціальних груп (поміщики, міщани, селяни, духовенство), але мали різні права. Займалися земства виключно господарськими питаннями місцевого значення — спорудженням шляхів сполучень, утриманням шкіл, лікарень тощо. Кошти брали з місцевого податку, яким обкладалося все населення.

Індустріальний розвиток примусив уряд провести **реформу системи освіти** (1864 р.). Запроваджувалась єдина система початкової освіти (як державної, так і приватної), створювалися класичні та реальні чоловічі й жіночі гімназії для представників усіх станів, спроможних оплатити навчання. Чоловіки могли продовжити освіту в університетах і вищих технічних школах. Було відновлено академічну автономію університетів — рада професорів керувала життям навчального закладу.

Військова реформа (1864-1873 рр.) змінила організацію та структуру збройних сил імперії. Територія країни ділилася на військові округи, було прийнято новий статут, уведено загальну військову повинність для чоловіків, які досягли 21-річного віку, встановлено нові терміни військової служби, скасовано тілесні покарання. Створювалася мережа військових закладів, армія оснащувалася сучасними видами зброї.

27. Принципи організації державної влади і місцевого самоврядування за конституціями.

Австрійська та Австро-Угорська імперія.

Галичина - провінція на чолі з призначеним цісарем губернатором, поділялася на 6 (потім 18) округів „циркулів” на чолі з окружними старостами та 59 районів „дистриктів”. Міські ради „магістрати”, призначав губернатор. Після революції стала намісництвом, територію якого розділили на 74 повіти на чолі зі старостами та сільські громади „гміни” на чолі зі старостами „війтами” . Галицьким крайовим сеймом керував крайовий маршалок.

Буковина у березні 1849 р. виділилась із складу Галичини і проголошена коронним краєм з 9 повітів на чолі з крайовим президентом, який призначався імператором. Йому підпорядковувалися крайове правління та крайовий сейм, керований крайовим маршалком.

Закарпаття, ще в 11 ст. захопила Угорщина, вважалось її невід’ємною частиною, не виділялося в окрему провінцію. Поділялося на 4 області „жупи” на чолі з „жупаном” та його помічниками — „наджупаном” та „під жупаном”. Області мали господарсько-територіальні одиниці „Домінік”, що належали великим землевласникам та райони „комітати” на чолі з окружним начальником „журатом”. Села (громади) очолювали старости.

Уся система влади у трьох частинах була строго централізованою і бюрократичною. Але укр.. землі поділені між двома імперіями практично не мали статусу автономії. **Міська реформа** — реформа органів місцевого самоврядування призвела до затвердження для Львова статуту, згідно з яким міська влада належала міській раді та магістрату (такі статути мали понад 30 міст Австрії).

На підстав закону про місцеве самоврядування з'являється галицький крайовий закон про громадян, яким були створені правові основи самоуправління в Галиччині. **Російська імперія. Земська (1864 р.) і міська (1870 р.) реформи в Російській імперії, їх наслідки для України.**

Земська реформа Земські установи склалися з *повітових і губернських зборів* та їхніх виконавчих органів *земських управ.* Гласні (депутати) повітових зборів обиралися на 3 роки окремо по трьох курях 1. зїздами землевласників 2. зборами міських власників 3. волосними сходами.

Для виборців перших курій діяли високі майнові цензи. У третій – депутати обирались шляхом двоступеневих виборів (спочатку представників на волосних зборах, які обирали депутатів повітових земських зборів). Кількість депутатів визначалася міністерством внутрішніх справ. Це були переважно поміщики.

Для контролю над ними створені *губернські присутствія із земських справ*, що обмежило повноваження земських установ. Земства протягом існування працювали в розвитку освіти, здоров'я, будівництва, торгівлі, надавали безкоштовну лікарняну допомогу. **Міська реформа** Городяни обирали строком на 4 роки – розпорядчі органи „міські думи” на чолі з міським головою.

28. Втілення ідеї державного суверенітету

3 березня 1917 р. на Трудовому конгресі у Києві була створена **Центральна Рада (ЦР)** — вищий орган влади Української держави, її главою став М.Грушевський. 6-8 квітня 1918 р. повноваження ЦР підтвердив **Всеукраїнський Національний конгрес**, який ухвалив автономію України у складі Росії та українізацію всіх сфер життя.

1 Універсал – оголошено 10 червня 1917, в якому = визначено ЦР-Тимчасовим урядом України, =відмовлено передавати до Росії державні кошти (мити, податки), =запроваджено спец.податок. *Основне значення: оголошено автономію України.*

2 Універсал – оголошено 3 липня 1917 після тривалих і болючих переговорів з Тимчасовим Урядом, як результат взаємних поступок., у ньому визначено =не проголошення автономії до Всеросійських установчих зборів =визнання ЦР представницьким органом влади у складі Росії. *Основне значення: був вимушеним відступом.*

3 Універсал – оголошено 7 листопада 1917, у ньому =проголошено Українську Народну Республіку (УНР) у складі федерації Росії =скасовано приватну власність на землі поміщиків =введено 8-годинний роб.день =відмінено смертну кару. *Значення: відродження національної державності, але недооцінено відродження укр. армії, необхідність забезпечення порядку в країні.*

4 Універсал – 9 січня 1918 проголосив незалежну суверенну державу Україна. 29 квітня 1918 р. ЦР прийняла **конституцію УНР.**

29 квітня 1918 в Києві на хліборобському з'їзді гетьманом України обрано П. Скоропадського, а в ніч на 30 квітня його прихильники за підтримки німецької окупаційної влади захопили держ.установи, здійснили переворот. Проголошено **Українську державу на чолі з гетьманом –гетьманат.**

^ *За формою правління – класична президентська республіка з диктаторською владою.* Конституційними актами Скоропадського визначено державний лад та організацію механізму влади, яка поділялася на законодавчу. Виконавчу та судову. У грудні 1918 р. до влади в Україні приходять **Директорія**, що визначалась як тимчасова верховна рада.

В час розпаду Австро-Угорської монархії у 1918 р. створена у Львові Українська національна рада проголосила утворення в Галиччині і на Буковині **Західноукраїнської народної республіки (ЗУНР).**

29. Втілення ідеї природних прав.

Поява Конституції УНР стала закономірним підсумком перебігу політичного процесу в Україні. Вона юридично оформила відродження української державності, дала політико-правові стимули до стабілізації та консолідації суспільства.

Конституція мала назву: "**Статут про державний устрій, права і вольності УНР**".

Загалом це, безперечно, прогресивний документ, і не лише для свого часу. На жаль, багато чого із викладеного в ньому більшовицький режим витравив із пам'яті та свідомості українського народу. Наприклад, право нації на розбудову своїх культурних інституцій; позбавлення громадянства лише в судовому порядку; свобода пересування¹; можливість добровільного виходу з громадянства УНР тощо.

Конституція мала широкий спектр гарантій прав особистості. Вона передбачала заборону довільного арешту, за винятком випадків затримання на місці злочину. Та й тоді підозрюваного мали звільнити через 24 години, якщо суд не знайде підстав для подальшого утримання під вартою.

Основний закон держави скасував смертну кару, тілесні покарання та інші акції, які принижують людську гідність. Заборонялися конфіскації як засіб покарання. Для проведення обшуку потрібен був дозвіл суду, а не постановою прокурора. Навіть із цього видно якою значною мала бути роль незалежного суду в структурі державних органів УНР.

Варто відзначити також проголошення рівності перед законом чоловіків і жінок (тоді як на Заході феміністський рух тільки-но набирив сили), свободи пересування не лише для громадян України, а й для іноземців. Конституція передбачала прийняття окремого закону про громадянство УНР.

Виборча система виходила з принципу "один виборець - один голос". Позбавити особу виборчого права можна було лише в установленому законом порядку. Перевіряти результати виборів дозволено тільки за рішенням суду.

30. Сутність політичних прав громадян за конституційними актами.

Громадянином вважалася особа, яка набула це право законним шляхом, подвійне громадянство не передбачалося. Актова, громадянська і політична дієздатність наставала з 20 років. Всі громадяни, незалежно від віку, віри, раси, статі проголошувалися рівними у своїх правах. їм гарантувалися всі права і свободи, як то: свобода слова, друку, совісті, обирати і бути обраним (активне і пасивне виборче право), вільне місце проживання, пересування, недоторканність особистого життя, таємниця листування тощо. Встановлювалися порядок виборів та законотворча процедура. Влада розподілялася на гілки: законодавчу, виконавчу та судову. Законодавча належала Всенародним Зборам УНР, виконавча - Раді Народних Міністрів, судова - Генеральному Суду УНР.

Національним меншинам надавалося право об'єднуватися у національні союзи, які формували органи самоуправління, видавали корпоративні закони, що не суперечили б Конституції держави, встановлювали бюджет тощо.

На випадок війни чи повстання громадянські свободи обмежувалися спеціальним законом не більше як на 3 місяці, який ухвалювали Всенародні Збори або Рада Народних Міністрів.

Конституційне право -закон *про тимчасовий державний устрій України*. Передбачено створення нової структури –тимчасового Уряду на випадок смерті чи хвороби гетьмана. Згідно *закону про громадянство Української держави* від 2 липня 1918 всі, хто жив на Україні на ставали громадянами України і мали за рік оформити громадянство. Подвійне громадянство не допускалося

У галузі **цивільного права** норм.правові акти регулювали взаємини селян з поміщиками, охороняли приватну власність на землю. Це закони: „Про право продажу і купівлі земель поза міськими поселеннями”, „Про право на врожай 1918 р. До цивільного права можна віднести правове забезпечення розвитку укр.. культури та освіти, визнання укр.. мови державною, створення Української академії наук і початкової укр..школи.

^ **Кримінальне право** мало відверту каральну спрямованість, особливо проти селян, які самовільно розподіляли поміщицькі землі. Це закони „про передачу хліба врожаю 1918 р.», „Про заходи по боротьбі з розладнанням с\г.

31. Основні засади організації державної влади і місцевого самоврядування.

Конституцію прийняли на останньому засіданні Центральної Ради 29 квітня 1918 р. її опрацювала спеціальна конституційна комісія на чолі з М. Грушевським, яка детально ознайомилася з досвідом конституційного законодавства країн світу. Зрозуміло, якогось всенародного обговорення проекту документа не було. Конституція мала назву: "Статут про державний устрій, права і вольності УНР" і складалася з восьми розділів і 85 статей.

У конструюванні державних структур Конституція чітко проводить **принцип розподілу влади**. Всенародні збори визнавали носієм верховної влади в УНР. їм мали належати вища законодавча влада в країні, право формують органи виконавчої та судової влади. Збори повинні були обирати загальним, рівним, прямим, таємним голосуванням у розрахунок: один депутат на 100 тисяч осіб. Депутатом міг бути громадянин з 20-річного віку. Термін повноважень депутатів - три роки. Достроково розпустити Всенародні збори могли на підставі прийнятої ними постанови, а також волею не менш як 3 мільйонів виборців.

Найвища **виконавча влада** належала Раді народних міністрів, сформованій Головою Всенародних зборів разом із Радою старшин Зборів. Після цього склад уряду затверджували Всенародні збори. Рада відповідала перед Зборами, яким до того ж надавали право імпичменту стосовно уряду. А постановою Зборів, за яку проголосували 2/3 депутатів, міністрів могли віддати під слідство і суд.

Найвищим **судовим органом** призначили Генеральний суд УНР, який був також найвищою касаційною інстанцією для всіх судів держави.

Місцевими органами влади стали виборні ради і управи громад, волостей і земель.

Широким і конкретним був перелік суб'єктів законодавчої ініціативи: зареєстровані в установленому порядку фракції чи групи депутатів із не менш як 30 осіб, органи самоврядування і навіть безпосередньо виборці у кількості не менш як 100 тисяч осіб.

Цікавим був останній розділ Конституції, де йшлося про можливість тимчасового (не більше ніж на три місяці) призупинення дії громадянських прав і свобод - у разі війни чи внутрішньої смуги. Таке рішення входило до компетенції Всенародних зборів, і лише у виняткових випадках рішення міг прийняти уряд.

Конституція, очевидно, мала тимчасовий характер, адже її створено на перехідний період становлення української державності. Нічого в ній не було про обов'язкові атрибути держави - герб, гімн, державний прапор, не йшлося про головні принципи внутрішньої та зовнішньої політики, порядок обрання місцевих органів влади і управління, про органи прокуратури, судову систему тощо.

32. Конституційний захист прав національних меншин України.

III Універсал Української Центральної Ради проголошував поряд з іншими правами і свободами, можливість уживання місцевих мов у зносинах з усіма установами»[3]. Російському, єврейському, польському та іншим народам в Україні надавалась національно-персональна автономія для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їхнього національного життя[3]. В IV Універсалі Української Центральної Ради проголошувалось: «В самостійній Українській Народній Республіці нації користуватимуться правом національно-персональної автономії, тобто право на самостійне влаштування свого національного життя, що здійснюється через органи Національного Союзу...»[5]. Жодна європейська держава не мала на той час такого закону.

15 лютого 1919 р. Українська національна рада прийняла Закон про державну мову – українську; притому, національним меншинам гарантувалось право послуговуватись усно і письмово в офіційних відносинах з державною владою рідною мовою, а державним інституціям надавати відповідь рідною мовою цих громадян. Національним меншинам гарантувалось право вільно розвивати свою мову, культуру, мати свої школи, бібліотеки, видавництва, видавати періодичні видання.

У квітні був виданий Закон про громадянство і правовий статус чужинців, а також розпорядження з переліком спеціальних вимог до службовців державних інституцій – ними могли бути лише громадяни ЗУНР, віком до 40 р., “бездоганної поведінки”, які володіють українською мовою і мовою хоча б однієї з національних меншин. Не могли стати державними службовцями особи, які притягались до кримінальної відповідальності, вчинили проступки проти публічного порядку чи моралі, а також корисливі особи, неоплатні боржники і деморалізуючі громадські особи. Прийняті на державну службу особи повинні були пройти 1-річне стажування, а опісля скласти усний і письмовий іспити із законодавства, вміння користуватись ним, вміння складати відповідні документи, знання своїх прав і обов’язків.

33. Політико-правова ідея диктатури пролетаріату та її співвідношення з природними правами людини. Саме диктатура пролетаріату, на погляд Сталіна, була основою всього вчення марксизму про державу і право. У розумінні Сталіна, диктатура пролетаріату — це жорстка тоталітарна влада, головним змістом якої є примус, придушення, насилля, тобто не обмежене жодним законом, повне панування робітничого класу над буржуазією.

За допомогою диктатури пролетаріату держава перетворюється на машину «для придушення опору своїх класових супротивників», тримає їх «у вузді» (внутрішня функція держави), розширює межі свого панування (зовнішня функція). Сталін рішуче заперечував буржуазний парламентаризм, принцип поділу влади, наголошував на необхідності залучення широких мас із числа трудящих до управління державою на основі її єдності, тобто злиття законодавчої, виконавчої і судової влади у єдиному верховному органі. Саме це і є стрижнем пролетарської демократії, що приходить на заміну буржуазній, яку Сталін розумів як «дрібнобуржуазну стихію». Індивід для нього — це «гвинтик» велетенської державної машини, а потреби й інтереси окремої особи мають бути цілком підпорядковані загальним потребам та інтересам «маси». Однак державна машина диктатури пролетаріату (система рад), як і недержавні організації (кооперативні, профспілкові, комсомольські тощо), керується і спрямовується авангардом суспільства — жорстко дисциплінованою більшовицькою партією, яку Сталін називав «бойовим штабом», «ядром влади».

Уперше в історії радянського конституціоналізму сталінську доктрину ролі партії як керівного ядра всіх державних і громадських організацій було закріплено в Конституції СРСР 1936 р. У той період партія вже була наддержавною структурою. Сталіну належить формула про

відмирання держави у комуністичному суспільстві «через зміцнення її каральних органів». Офіційно сталінську концепцію праворозуміння було прийнято Народою з питань науки Радянської держави і права у липні 1938 року. Вона ґрунтувалась на ортодоксальних доктринах юридичного позитивізму. Ототожнювались поняття «право» і «закон»; єдиним джерелом права було визнано санкціоновану державною владою «волю панівного класу», єдиним засобом забезпечення правореалізації — «примусову силу держави». У 30-ті роки ХХ ст. у СРСР почали формуватися авторитарний режим і адміністративно-командна система влади, що ініціювала масові репресії, під час яких загинули сотні тисяч невинних громадян. Грубо були порушені Сталіним загально визнані принципи права народів: переселення поволзьких німців, кримських татар, чеченців, калмиків, переслідування «безрідних космополітів» тощо. Економічні прорахунки Сталіна стали причиною нищівного голоду 1933, 1947 рр. у багатьох регіонах СРСР, у т. ч. й в Україні. Наука, духовність, культура, церква теж опинились у жорстких лещатах монопартійної диктатури. Широко пропаговані і закріплені у конституціях політичні свободи громадян, суверенітет союзних республік і право їх вільного виходу з СРСР були порожніми деклараціями.

34. Правовий статус людини за Конституціями УСРР, УРСР.

УСРР. церква відокремлюється від держави і за всіма громадянами визнається право пропаганди релігійних наук. Свобода висловлення думок і преси. свобода спілок. гасло: «не працюючий не їсть». оборона батьківщини. надання притулку чужинцям. рівність прав працюючих. +свобода зібрань. безплатна освіта. розвиток пролетарськими шляхами української національної культури й культури національних меншостей та рішуче боротися з націоналістичними забобонами. праця обов'язок. право на автономію Молдови. рівноправність національностей і їх мовна автономія.

УРСР. Право особистої власності громадян на їх трудові доходи та заощадження, на жилий будинок і підсобне домашнє господарство, на предмети домашнього господарства і вжитку, на предмети особистого споживання і комфорту, а так само право спадкування особистої власності громадян. принцип соціалізму: "від кожного за його здібністю, кожному - за його працею". право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю та якістю. право на відпочинок. право на матеріальне забезпечення в старості. право на освіту. Жінці в Українській РСР надаються рівні права з чоловіком. Рівноправність громадян Української РСР, незалежно від їх національності і раси. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди. а) свобода слова; б) свобода друку; в) свобода зборів і мітингів; г) свобода вуличних походів і демонстрацій. Право об'єднання в громадські організації. недоторканність особи. Недоторканність житла громадян і тайна листування.

35. Політичні права громадян. Конституція 1929 року. Право обирати й бути обраним до рад мають, незалежно від статі, віри, раси, національності, осідлости тощо, такі громадяни Української соціалістичної радянської республіки, що їм до дня виборів минуло 18 років: а) всі особи, що добувають засоби до життя виробничою і суспільно-корисною працею, а також особи, що ведуть хатнє господарство, яке забезпечує першим можливість продукційно працювати; б) червоноармійці та червонофльотці Робітничо-селянської червоної армії та фльоти; в) громадяни, що належать до категорій, що втратили працездатність. **Не обирають і не можуть бути обраними, хоч би вони й належали до однієї з вищенаведених категорій:** а) особи, що вживають найманої з метою одержання зиску; б) особи, що живуть з нетрудового прибутку, а саме: відсотків з капіталу, прибутку з підприємств, надходжень з майна і т. інш.; в) приватні крамарі, торговельні і комерційні посередники; г) духівництво, служники релігійних культів всіх вірувань і сект, якщо це заняття є їхньою професією, та чепці; г') службовці і агенти колишньої поліції, окремого корпусу жандарів і охоронних відділків; д) особи, що їх визнано встановленим порядком за душевнохворих; е) позбавлені прав судом.

Конституція 1937 року. Конституція УРСР 1937 р. відмовилася від виборів, де робітничий клас мав переваги над селянством, а значна частина населення була позбавлена виборчих прав, від виборів багатоступеневих та відкритих. У XI розділі “Виборча система” зазначалося: вибори депутатів до всіх Рад провадяться виборцями на основі загального, рівного і прямого виборчого права при таємному голосуванні (ст. 133); всі громадяни УРСР, які досягли 18 років, незалежно від расової і національної належності, віросповідання, освітнього цензу, осілості, соціального походження, майнового стану та минулої діяльності, мають право брати участь у виборах депутатів і бути обраними, за винятком божевільних і осіб, засуджених судом з позбавленням виборчих прав (ст. 134). *Стаття 125.* громадянам УРСР забезпечується право об'єднання в громадські організації: а найбільш активні й свідомі громадяни з лав робітничого класу й інших верств трудящих об'єднуються у Комуністичну партію (більшовиків) України.

Конституція 1978 року. Україна є загальнонародна держава, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції, трудящих республіки всіх національностей. Вся влада в Україні належить народові. Народ здійснює державну владу через Ради народних депутатів, які становлять політичну основу України. Всі інші державні органи підконтрольні і підзвітні Радам народних депутатів. Організація і діяльність держави будуються на засадах виборності всіх органів державної влади, підзвітності їх народові, відповідальності кожного державного органу і службової особи за доручену справу, обов'язковості рішень вищестоящих органів для нижче стоячих згідно з розподілом їх повноважень. Держава Україна, всі її органи діють на основі законності, забезпечують охорону правопорядку, інтересів суспільства, прав і свобод громадян.

36. Економічні, соціальні, культурні права громадян.

Конституція 1929 року. Економіка і соціальна сфера: Українська соціалістична радянська республіка визнає працю за обов'язок для всіх громадян Республіки. 15. З метою охоронити всіма засобами здобутки великої пролетарської революції, Українська соціалістична радянська республіка визнає за обов'язок всіх громадян Республіки оборону соціалістичної батьківщини і встановлює загальну військову повинність. Почесне право обороняти революцію зі

зброєю в руках надається лише трудящим, а на нетрудові елементи покладається виконувати інші військові обов'язки.

Культура: В Українській соціалістичній радянській республіці церкву відокремлюється від держави і школу від церкви і волю релігійних визнань і антирелігійної пропаганди признається за всіма громадянами. 9. Щоб забезпечити трудящим дійсну волю виявлення своїх думок, Українська соціалістична радянська республіка знищує залежність преси від капіталу і передає до рук робітничої кляси та селянства всі технічні і матеріальні засоби до видання часописів, книжок та всіляких інших творів друку та забезпечує по всій країні їх вільне поширення. 10. Щоб забезпечити трудящим дійсну волю зібрань, Українська соціалістична радянська республіка, визнаючи право громадян вільно влаштовувати зібрання, мітинги, походи і т. інш.. 11. Щоб забезпечити трудящим дійсну свободу спілок, Українська соціалістична радянська республіка, сприяє робітникам і селянам в справі їх об'єднування та організації. 12. дати повну, всебічну та безплатну освіту.

Конституція 1937 року. Економіка і соціальна сфера: Поруч з соціалістичною системою господарства, яка є панівною формою господарства в УРСР, допускається законом дрібне приватне господарство одноосібних селян і кустарів, яке ґрунтується на особистій праці і виключає експлуатацію чужої праці. *Стаття 12.* Праця в УРСР є обов'язком і справою честі кожного здатного до праці громадянина за принципом: "хто не працює, той не їсть". В УРСР здійснюється принцип соціалізму: "від кожного за його здібністю, кожному — за його працею". *Стаття 117.* Громадяни УРСР мають право на працю, тобто право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці у відповідності з її кількістю і якістю. *Стаття 118.* Громадяни УРСР мають право на відпочинок. Право на відпочинок забезпечується скороченням робочого дня для величезної більшості робітників до 7 годин, установленням щорічних відпусток робітникам і службовцям з збереженням заробітної плати, наданням для обслуговування трудящих широкої сітки санаторіїв, будинків відпочинку, клубів.

Культура: *Стаття 120.* Громадяни УРСР мають право на освіту. Це право забезпечується загальнообов'язковою початковою освітою, безплатністю освіти, включаючи вищу освіту, системою державних стипендій величезній більшості тих, що вчаться у вищій школі, навчанням у школах рідною мовою, організацією на заводах, в радгоспах, машинно-тракторних станціях і колгоспах безплатного виробничого, технічного й агрономічного навчання трудящих. *Стаття 123.* З метою забезпечення за громадянами свободи совісті церкву в УРСР відокремлено від держави і школу від церкви. Свобода відправлення релігійних культів і свобода антирелігійної пропаганди визнається за всіма громадянами.

Конституція 1978. Економіка і соціальна сфера: Основу особистої власності громадян Української РСР становлять трудові доходи. В особистій власності можуть бути предмети вжитку, особистого споживання, комфорту і підсобного домашнього господарства, жилий будинок і трудові заощадження. У користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства (включаючи тримання худоби і птиці), садівництва та городництва, а також для індивідуального житлового будівництва. Громадяни зобов'язані раціонально використовувати надані їм земельні ділянки. Держава дбає про поліпшення умов і охорону праці, її наукову організацію, про скорочення, а надалі і повне витіснення важкої фізичної праці на основі комплексної механізації і автоматизації виробничих процесів у всіх галузях народного господарства. З метою повнішого задоволення потреб людей створюються суспільні фонди споживання.

Культура: В Українській РСР послідовно втілюється в життя програма перетворення сільськогосподарської праці в різновид індустріальної; розширення в сільській місцевості мережі закладів народної освіти, культури, охорони здоров'я, торгівлі і громадського харчування, побутового обслуговування і комунального господарства; перетворення сіл у благоустроєні селища. В Українській РСР діють і розвиваються державні системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, торгівлі і громадського харчування, побутового обслуговування і комунального господарства. Держава заохочує діяльність кооперативних та інших громадських організацій у всіх галузях обслуговування населення. Вона сприяє розвитку масової фізичної культури і спорту. В Українській РСР існує і вдосконалюється єдина система народної освіти, яка забезпечує загальноосвітню і професійну підготовку громадян, служить комуністичному вихованню духовному і фізичному розвитку молоді, готує її до праці і громадської діяльності. Відповідно до потреб суспільства держава забезпечує планомірний розвиток науки і підготовку наукових кадрів,

організує впровадження результатів наукових досліджень у народне господарство та інші сфери життя. В Українській РСР всемірно заохочується розвиток професіонального мистецтва і народної художньої творчості.

37. Правова та соціально-культурна сутність ідеї «радянський народ».

Радянський народ - термін, який може означати наступне:

Народ, офіційно проживав в Радянському Союзі, без вказівки конкретної назви народу, або сукупність цих народів - жителі всіх 15 радянських республік.

Населення Радянського Союзу, за час існування цієї держави набула деякі подібні риси в культурі і менталітеті.

Народ, що утворився з відокремилися від національних культур людей за час існування СРСР. Офіційне поняття радянської ідеології, в точній формулюванні (1971) звучить наступним чином: Нова історична, соціальна й інтернаціональна спільність людей, що мають єдину територію, економіку, єдину по соціалістичному змістом і різноманітну за національними особливостями культуру, федеративну державу і спільну мету - побудову комунізму.

Термін "радянський народ" почав використовуватися для позначення населення СРСР у 1930-і роки. Однак аж до початку 1960-х поняття не несло навантаження ідеологічного кліше.

В 1961, виступаючи на XXII з'їзді КПРС, Н. С. Хрущов проголосив: "В СРСР склалася нова історична спільність людей різних національностей, що мають загальні характерні риси - радянський народ". Постановою XXIV з'їзду КПРС від 1971 р. радянський народ був проголошений результатом міцного соціально-політичного та ідейного єдності всіх класів і верств, націй і народностей, що заселяють територію СРСР. Їх спільною мовою - мовою радянського народу - був визнаний російська мова, що було вираженням "тієї ролі, яку відіграє російський народ".

Згідно з офіційною радянською комуністичною доктриною, радянський народ є не національною, а понаднаціональною, багатонаціональною формацією, він не кінцева, а перехідна фаза розвитку міжнаціональних відносин від окремих націй до багатонаціонального комуністичного суспільства. Коли комунізм перемаже у світовому масштабі, дійде до повного злиття націй: утворення безнаціонального суспільства.

Керівники СРСР і теоретики радянської національної політики визнавали, що творення радянського народу — це керований партією процес. У такому плані Радянський народ — штучна ідеологічно-політична конструкція, накинена керівниками КПРС. В офіційних постановках і в суспільствознавчій компартійній літературі пізніших років вказано, зокрема, на такі спільні риси радянського народу, як ідеологія, що об'єднує усіх громадян незалежно від національності, єдина радянська культура, зростання почуття приналежності до нової історичної спільноти, і на те, що в рамках радянського народу твориться новий тип радянських людей, які також при збереженні національних особливостей мають спільні загально-радянські риси.

38. Вищі органи державної влади УРСР та їх співвідношення з органами державної влади СРСР. Відповідно до Конституції УРСР 1929 року вищим органом влади був **Всеукраїнський з'їзд Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів**. До його складу входили представники міських і селищних Рад за нормою один делегат на 10 тис. виборців і представники сільських Рад за нормою один делегат на кожні 50 тис. населення. Делегати на з'їзд обиралися обласними з'їздами Рад. Своїх представників обирали і Все молдавський з'їзд Рад. Юридично Всеукраїнський з'їзд Рад був вищим органом влади, здійснював верховне керівництво і найвищий контроль в республіці, приймав законодавчі акти, які були правовою базою для інших нормативних актів, користувався виключним правом вносити зміни і доповнення до Конституції УСРР. Але в практичній діяльності його повно-владність обмежувалася директивними вказівками більшовицької партії і постановами вищих органів влади і управління СРСР. У січні 1937 року замість назви "Українська Соціалістична Радянська Республіка" було встановлено назву "Українська Радянська Соціалістична Республіка" (УРСР). Вищим органом управління, урядом УРСР була Рада Народних Комісарів (РИК). Початок 30-х років характеризується посиленням повноважень РНК у всіх сферах державного життя. Для тоталітарного режиму найбільш зручним було керування країною через виконавчі органи. Звуження суверенітету УСРР проявлялось і у пере-порядкуванні та реорганізації ряду наркоматів. У 1929 році наркомат землеробства було перетворено у союзно-республіканський, у 1930 році переходить до загальносоюзного наркомату керівництво вищою освітою. Посилення ролі загальносоюзних наркоматів було головною тенденцією розвитку органів центрального управління даного періоду. Починаючи з 1933 року видаються спільні постанови РНК УСРР і ЦК К П(б)У, що говорило про зрощення партійного і державного апарату, посилення ролі партійного керівництва державним, господарським і культурним життям країни. Після прийняття Конституції УРСР 1937 року вищим органом влади в Україні стала Верховна Рада УРСР. До відання Верховної Ради УРСР було віднесено прийняття Конституції УРСР, утворення нових областей УРСР, встановлення кордонів і районного поділу областей, видання законів УРСР, охорона державного порядку, охорона прав громадян, затвердження народногосподарського плану і бюджету УРСР тощо. За Конституцією 1937 року Верховна Рада УРСР стає єдиним законодавчим органом республіки. Важливу роль у структурі Верховної Ради відігравали постійні комісії, кількість яких законодавством не обмежувалась. Правовий статус постійних комісій підтвердила Конституція УРСР 1978 року, де зазначалось, що постійні комісії створюються для "ведення законопроектної роботи, попереднього розгляду і підготовки питань, що належать до відання Верховної Ради УРСР, та інших питань, прийнятих Верховною Радою УРСР, контролю за діяльністю державних органів і організацій" (ст. 109).

39. Система виконавчих органів державної влади.

Конституція 1929 року.

33. Президія Всеукраїнського центрального виконавчого комітету має право припинити й касувати постанови Ради народних комісарів і окремих народних комісаріатів Української соціалістичної радянської республіки, а також Все молдавського центрального виконавчого комітету й округових виконавчих комітетів. 34. Президія видає декрети, постанови й розпорядження, розглядає й затверджує проекти декретів і постанов, що їх вносить Рада народних комісарів Української соціалістичної радянської республіки. 35. Всі законодавчі акти та постанови, що в них визначається загальні норми політичного, економічного та культурного життя УСРР, а також, що вносять корінні зміни в сучасну практику державних органів Республіки, а рівно проекти кодексів законів, обов'язково належить подавати на розгляд та затвердження Сесії Всеукраїнського ЦВК. 36. Президія Всеукраїнського ЦВК здійснює право законодавчої ініціативи у вищих органах Союзу радянських соціалістичних республік, опротестовує у відповідних випадках.

Конституція 1937 року

Найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади УРСР є Рада Народних Комісарів УРСР. *Стаття 40.* Рада Народних Комісарів УРСР відповідальна перед Верховною Радою УРСР і їй підзвітна. *Стаття 41.* Рада Народних Комісарів УРСР видає постанови і розпорядження на основі і на виконання законів СРСР і УРСР, постанов і розпоряджень, перевіряє їх виконання. *Стаття 43.* Рада Народних Комісарів УРСР:

а) об'єднує і спрямовує роботу Народних Комісаріатів УРСР та інших підвідомчих їй господарських і культурних установ; об'єднує і перевіряє роботу Уповноважених загальносоюзних Народних Комісаріатів;

б) вживає заходів по здійсненню народногосподарського плану;
в) вживає заходів по здійсненню державного і місцевого бюджету УРСР;
г) вживає заходів по забезпеченню громадського ладу, обороні інтересів держави і охороні прав громадян;

д) спрямовує і перевіряє роботу Ради Народних Комісарів Молдавської АРСР, керує і перевіряє роботу виконавчих комітетів обласних Рад депутатів трудящих; е) утворює, в разі необхідності, спеціальні комітети і Головні Управління при Раді Народних Комісарів УРСР у справах господарського і культурного будівництва.

Конституція 1978 року

Рада Міністрів Української РСР - Уряд Української РСР - є найвищим виконавчим і розпорядчим органом державної влади Української РСР. У межах своїх повноважень Рада Міністрів Української РСР:

1) забезпечує керівництво народним господарством і соціальнокультурним будівництвом; розробляє і здійснює заходи щодо забезпечення зростання добробуту і культури народу, щодо розвитку науки і техніки, раціонального використання й охорони природних ресурсів; сприяє здійсненню заходів щодо зміцнення грошової і кредитної системи, щодо організації державного страхування та єдиної системи обліку і статистики; бере участь у проведенні єдиної політики цін, оплати праці, соціального забезпечення; організує управління промисловими, будівельними, сільськогосподарськими підприємствами і об'єднаннями, підприємствами транспорту і зв'язку, а також іншими організаціями й установами республіканського і місцевого підпорядкування;

2) розробляє і вносить у Верховну Раду Української РСР поточні й перспективні державні плани економічного і соціального розвитку Української РСР, державний бюджет Української РСР;

3) забезпечує комплексний економічний і соціальний розвиток Української РСР, економічних районів, областей і міст республіканського підпорядкування; координує і контролює діяльність підприємств, установ і організацій союзного підпорядкування з питань, віднесених до відання Української РСР; 4) здійснює заходи щодо захисту інтересів держави, охорони соціалістичної власності і громадського порядку, щодо забезпечення та захисту прав і свобод громадян;

5) вживає заходів у межах, встановлених Конституцією СРСР, щодо забезпечення державної безпеки і обороноздатності країни;

6) здійснює керівництво діяльністю виконавчих комітетів місцевих Рад народних депутатів;

7) утворює в разі необхідності комітети, головні управління та інші відомства при Раді Міністрів Української РСР у справах господарського і соціально-культурного будівництва;

8) здійснює, виходячи з установленого Союзом РСР порядку, керівництво в галузі відносин Української РСР з іноземними державами та її участі в діяльності міжнародних організацій.

40. Принципи організації та діяльності судової влади та її співвідношення з законодавчою і виконавчою владами.

Судоустрій Російської імперії, як одну з форм «класового панування поміщиків і капіталістів», декретом Всеросійського ЦВК від 24 листопада 1917р. було скасовано і замінено «революційним правосуддям».

У 20-х - на початку 30-х рр. при адміністративно-територіальному реформуванні відповідних змін зазнала і судова система республіки. Так, Постановою ВУЦВК від 16 грудня 1922 р. існуючі до цього судові органи скасовувались і запроваджувалась триланкова система судових установ — народний суд, губернський суд і Верховний суд УСРР.

Справи особливих категорій розглядалися в спеціальних судах: судово-земельних комісіях, арбітражних комісіях, з 1931 р. — в арбітражних судах, військових трибуналах.

Крім того, **з червня 1929 р.** утворюються громадські суди та примирні камери. Перші організовувались окружними судами на загальних зборах робітників і службовців на заводах, фабриках та установах терміном на один рік. Примирні камери створювалися при сільських і селищних радах місцевою Радою у складі голови, заступника і двох членів-засідателів. Як і громадські суди, примирні камери накладали такі стягнення: громадська догана, попередження, відшкодування збитків, примусові роботи терміном до семи діб, штраф.

Визначалась також структура окружного суду: пленум, цивільний та кримінальний відділи, надзвичайна сесія, Отже, сформувалась така судова система: народний суд, обласний суд і Верховний суд України.

Конституція УРСР 1937 р. декларувала принцип гласності судових засідань, право звинувачуваного на захист (ст. 91), передбачала ведення судових засідань українською мовою (ст. 90), Крім того, затверджувався принцип виборності суддів: Верховний Суд обирався Верховною Радою на 5 років, обласні — обласними Радами депутатів трудящих на 6 років, народні суди — населенням терміном на 3 роки.

Прокуратура. В умовах переходу до нової економічної політики важливим заходом стало створення державної прокуратури — органу нагляду за дотриманням законності в УСРР. Органи прокуратури призначались прокурором УСРР в складі прокурора губернії та помічників у повітах. Сформувалась така система прокурорського нагляду: міські (районні), обласні прокуратури і Прокуратура республіки. З моменту створення прокуратура перебувала під суворим контролем правлячої партії, який здійснювався через звіти прокурорів на засіданнях губернських комітетів партії.

Згідно з Положенням про військові трибунали і військову прокуратуру, схваленим у 1926 р. ЦВК і Раднаркомом СРСР, запроваджувався інститут прокуратури при всіх військових з'єднаннях.

41. Система органів місцевого самоврядування. За Конституцією УРСР 1919 р. органами влади на місцях були: в містах і селах—Ради Робітничих, Селянських та Червоноармійських депутатів, обрані ними Виконавчі Комітети; у губерніях, повітах і волостях — З'їзди Рад з обраними Виконавчими Комітетами⁹⁰. Ідея місцевого самоврядування, що передбачає децентралізацію влади, організаційну та фінансову автономію органів самоврядування, суперечила ленінській доктрині соціалістичної держави, завданням держави пролетарської диктатури, що за своєю природою була централізованою. Для Української РСР характерна була ліквідація місцевого самоврядування, централізація й одержавлення місцевого життя (сталінська диктатура). Слід відзначити спроби розвитку громадського комуністичного самоврядування у 1956-1964 рр., але згодом посилюється централізм та одержавлення місцевого життя (1965-1982 рр.). Фактично розвиток місцевого самоврядування відбувався на західноукраїнських землях у складі міжвоєнної Польщі, Чехословаччини та Румунії до возз'єднання західноукраїнських земель з Українською РСР у складі СРСР (1939-1945 рр.). Конституція УРСР 1937 р. перетворила Ради на представницькі органи на всіх рівнях, а Конституція 1978 р. закріпила принцип єдності системи Рад виключно як органів державної влади. Ради народних депутатів та їх органи не могли ухвалювати самостійних рішень. Справи, що за Конституцією належали до компетенції Рад народних депутатів, не могли вирішуватися ними без погодження з партійними керівниками. Саме тому рівень роботи рад не відповідав їх конституційній природі, інтересам народу тощо. Аналіз законодавства та практики діяльності місцевих Рад на різних етапах існування радянської моделі влади в Україні дозволяє виділити деякі їх характерні риси. Так, всі Ради були вмонтовані в єдину систему органів державної влади, створену на основі ст. 3 Конституції УРСР 1978 р.: "Організація і діяльність Радянської держави будуються відповідно до принципу демократичного централізму: виборності всіх органів державної влади знизу доверху, підзвітності їх народові, обов'язковості рішень вищестоящих органів для нижчестоящих". Реалізація цього принципу призвела до того, що діяльність місцевих Рад базувалась на основі дотримання пріоритету "загальнодержавних" інтересів без врахування інтересів населення. Досить суперечливою була в Радянському Союзі діяльність Рад народних депутатів. З одного боку, постійно вказувалося на необхідність зміцнення IX матеріально-технічної бази, поступового підпорядкування Радам підприємств, установ і організацій, що обслуговували населення, з іншого, — Радам нічого, власне, не передавалося⁹¹. Все зосереджувалося у руках партійних комітетів, які свідомо гальмували процес розширення прав місцевих Рад народних депутатів. Як наслідок — правова, фінансова і матеріально-технічна база Рад народних депутатів була слабкою, вони перебували у скрутному становищі. Усі рішення

42. Права і свободи громадян за Конституціями Речі Посполитої від 17.03.1921, від 23.04.1935 років та Чехословаччини від 29.02.1920 р.

1921 Березнева Конституція Польщі, в розділі V, визначала мету і завдання держави стосовно громадян. Держава, як політична організація, в першу чергу була створена для охорони інтересів кожної зокрема людини. Визначаючи становище особи в суспільстві, законодавці керувалися концепцією ліберальної держави, згідно з якою інтереси кожної конкретної людини були вищими, ніж інтереси держави. Польща як держава, яка стала на демократичний шлях розвитку, конституційно гарантувала забезпечення широких свобод для розвитку економічної, політичної, національної і культурної діяльності своїх громадян. Права і свободи, які надавалися громадянам Березневою Конституцією, поділялися на: політичні, громадянські, соціальні. Особливого значення Конституція надавала захисту трудових прав, особливо що стосувалося заборони праці підлітків, молодших 15 років, передбачала охорону праці жінок, материнства, широку систему соціального забезпечення у випадку втрати працездатності або безробіття. Громадяни набували права безоплатного навчання в державних місцевих школах.

1935. Квітнева Конституція, яка зосередила державні важелі в руках Президента республіки і практично обмежила доступ суспільства до реальної участі в політичному житті, що свідчило про завершення перебудови державного устрою з демократично-парламентського на авторитарний, який набув свого конституційного, юридичного оформлення. Авторитарний режим зберіг обмеження у своїх правах інституту представницьких органів та певні громадянські права і свободи.

20 лютого 1920 р. Національні збори проголосували за прийняття конституції Чехословаччини. Основний закон проголошував демократію і гарантував демократичні права і

свободи. Виборчі права отримували всі громадяни, які досягли 21 року. Ухилення від участі у виборах каралося штрафом.

43. Основні принципи організації державної влади.

Конституція Речі Посполитої 1921 рік.

Перший розділ Березневої Конституції містив загальні положення про державний лад Речі Посполитої. Верховна влада належала народу, який реалізовував її через наступні органи: в сфері законодавства – Сейм та Сенат; в сфері виконавчої влади – Президент разом з відповідальними міністрами; в сфері судочинства – незалежні суди. Наступні три розділи Конституції стосувалися відповідно законодавчої, виконавчої та судової влади.

Повноваження парламенту за Березневою Конституцією можна поділити на такі групи: законодавчі (прийняття загальнообов'язкових нормативних актів), контрольні (здійснення контролю за урядом, Президентом), конституційні (зміна і перегляд Конституції) та виборні (обрання Сеймом і Сенатом, об'єднаних в Національні Збори, Президента Речі Посполитої). Обидві палати парламенту обирали із свого складу президії, які склалися з маршалка, його заступників і секретарів (ст. 28). Депутати Сейму і сенатори вважалися представниками всього народу і тому не могли бути пов'язані наказами своїх виборців (ст. 20), користувалися депутатською недоторканістю (ст. 21).

Конституція передбачала двопалатний парламент на зразок французького, хоча для більшості європейських держав ця практика була

невластива. За Конституцією, депутати обох палат парламенту не підлягали кримінальній, адміністративній чи дисциплінарній відповідальності задіяльність у парламенті і поза його межами. Вони не могли бути заарештованими без згоди відповідної палати парламенту. Сейм розпускався за власною постановою, що приймалася 2/3 голосів за наявності 1/2 загальної кількості депутатів за постановою президента при згоді 3/5 всіх депутатів Сенату (розділи II і III Конституції). Формально парламент мав широку

компетенцію і повноваження та посідав важливе місце у системі центральних органів державної влади Польщі.

Виконавчу владу очолював президент. Норми щодо виборів президента були запозичені з Конституції Франції 1875 р.

На президента покладалися окремі повноваження законодавчої влади. Він скликав, закривав та відкладав чергові і надзвичайні сесії

обох палат парламенту. Глава держави був позбавлений права «вето» і права дострокового розпуску парламенту. Одними з найважливіших повноважень президента були зовнішньополітичні повноваження. Президент представляв державу у міжнародних відносинах, приймав дипломатичних представників іноземних держав, призначав дипломатичні представництва Польщі в інших державах (ст. 48), укладав міжнародні договори Польської Республіки.

Угоди щодо зміни кордонів, торговельні та деякі інші вимагали санкції Сейму. За його згодою президент був наділений правом оголошувати стан війни і укладати мир

Конституція 1935 року.

Рада міністрів була центральним органом управління. Уряд складався з голови Ради міністрів (прем'єр-міністра) і міністрів (Ради міністрів). Конституція надавала право Президентові призначати на посаду прем'єра кандидатуру, обрану на власний розсуд. Натомість міністри уряду затверджувалися Президентом за поданням прем'єра [208, с.267]. Свої адміністративні функції Рада міністрів здійснювала шляхом видання розпоряджень, постанов, адміністративних актів. В рамках Ради міністрів функціонував Економічний комітет, куди входили міністри, які очолювали господарські відомства. Його завданням було напрацювання програм економічної діяльності уряду.

Організація і діяльність місцевих органів державного управління і самоврядування за Квітневою Конституцією Польщі 1935 р. базувалася на чотирьох принципах: 1) верховенства держави — всі відносини в державі повинні вибудовуватися задля зміцнення сили і авторитету державної влади і таким же цілям мусить відповідати територіальне самоврядування;

2) розуміння територіального самоврядування як однієї з складових урядової адміністрації; 3) підконтрольності територіального самоврядування уряду; 4) повного підпорядкування органів місцевого самоврядування центральним органам управління.

Конституція Чехословаччини 1920 рік. **КОНСТИТУЦІЯ ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ 1920** - — основний закон Чехословацької Республіки, утвореної після розпаду Австро-Угорської імперії 1918. Прийнята Тимчасовими нац. зборами 29.II 1920 і набула чинності 6.III 1920. Складалася з Урочистої преамбули, Вступного закону до Конст. хартії Чехословац. Республіки, Конст. хартії Чехословац. Республіки, Закону про принципи мови Чехословац. Республіки. Конституція закріплювала парлам. лад у Чехословаччині на принципах поділу влади на законод., викон. і судову. Законод. влада належала двопалат. парламенту — Національним зборам у складі палати депутатів (300 членів; обиралися на 6 років) і сенату (150 членів; обиралися на 8 років). Парламент обирався на основі заг., прямого, рівного, таємного і пропорційного виб. права. Активне виб. право для виборців до палати депутатів поширювалося на гр-н віком понад 21 рік, для виборців до сенату — відповідно понад 26 років. Викон. влада була поділена між урядом (радою міністрів) і главою д-ви (президентом). Права президента визначалися конституцією. Президент обирався Нац. зборами строком на 7 років і міг бути обраним вдруге. Він представляв д-ву у зовн. зносинах, мав право укладати і ратифікувати міжнар. конвенції (за згодою парламенту). Він проголошувався верх, головнокомандувачем збройних сил республіки, наділявся правом призначати і звільняти міністрів, скликати і розпускати парламент, повертати на перегляд схвалені парламентом закони із своїми зауваженнями, бути присутнім і головувати на засіданнях РМ, вимагати від міністрів письм. доповідей тощо. Уряд мав подвійну підпорядкованість: парламенту й президенту. Суд. влада здійснювалася незалеж. судами на чолі з Верх, судом.

45. Конституційні гарантії прав національних меншин

Конституція Речі Посполитої 1921 року

Соціалістична партія у своєму проекті в ст. 21 пропонувала «Гарантії вільного національного і культурного розвитку національних меншин в межах державної єдності». Ця вимога в майбутньому знайшла відображення в утвердженні засад територіальної автономії для місцевостей скупченого проживання українців і білорусів в питаннях громадянської рівноправності, вільного працевлаштування і національно-культурного розвитку.

Народно-національний союз в ст. 39 свого проекту правове становище національних меншин подав у такій редакції: «В тих частинах краю, де проживають поряд з поляками багато інших національностей, буде визана широка законодавча автономія з метою гарантування їм вільного національного, культурного і економічного розвитку».

Конституція Чехословаччини 1920 рік

Конституція надавала право національним меншинам користуватися національною мовою у школі, суді, адміністрації, створювати культурно-освітні організації тощо. Однак ці меншини не відчували себе рівноправними з панівною чеською нацією, яка посідала провідне місце в економіці й політиці. Прага відмовлялася визнати словаків окремою нацією і проводила жорстку централізовану політику.

«Населення Закарпатської України не отримало очікуваної автономії. Серед національних меншин найпривілейованішими залишалися німці. Однак втрата ними колишніх переваг над чехами викликала сильні античеські настрої.»

44. Конституційні юстиції.

Конституція Речі Посполитої 1921 року.

У ст. 73 Березневої Конституції передбачалося створення системи адміністративної юстиції для розгляду спорів про законність адміністративних актів уряду та органів самоврядування. За мотивами недоцільності могли бути відмінені будь-які постанови органів місцевого

самоврядування, що фактично підривало саму суть функціонування місцевого самоврядування в Польщі. Конституція 1921 р. визначала територіальному самоврядуванню широку сферу дії і гарантувала йому самостійність. Встановлювалися такі види самоврядування: територіальне або загальне (ст. 67), національне (ст. 109, п. 2 і 3), самоврядування господарське (економічне) (ст. 68) та релігійне (ст. 113). Господарське самоврядування стосувалося сільського господарства, промисловості, торгівлі, ремесел тощо. Існувало само-врядування професійних груп – лікарів, адвокатів та ін. Для співпраці з органами держави і керівництва господарським життям

створювалися адвокатські, лікарські, земельні, торгові, промислові, ремісничі палати і палати найманої праці, що об'єднувалися в Головну

господарську палату (ст. 68) [6, с. 50]. Її завданням було представництво і захист власних інтересів. Національне самоврядування перебувало у тісному зв'язку з територіальним і в його межах. Воно декларувало кожному громадянину право берегти свою національність, плекати мову та національну гідність

(ст. 109). Передбачалося видання законів, які б забезпечили національним меншинам вільний розвиток національних рис через автономні спілки в рамках загального самоврядування з правом контролю з боку держави.

Крім судів загальної юрисдикції, діяли спеціальні суди. Зокрема, в армії функціонували військові суди; на колишніх російських територіях діяли духовні суди.

Структура та компетенція судочинства окреслені в IV розділі конституції – “Судочинство”. Ст. 75 визначала, що порядок організації, сфера і спосіб діяльності всіх судів буде визначено додатковим законом. У 1923 р. система судових органів Польщі становила: Найвищий суд у Варшаві, апеляційні суди, окружні суди, повітові суди, мирові суди.

Поряд з іншими органами державної влади, Конституція визначила загальнодемократичні засади організації та діяльності судів.

Суд. влада здійснювалася незалеж. судами на чолі з Верх, судом. Розділом V «Права, свободи та обов'язки громадян» закріплювалися: рівність усіх гр-н республіки перед законом незалежно від походження, громадянства, мови, раси та релігії; свобода особи, друку, зборів, спілок, совісті та віросповідання; недоторканність житла.

Конституція Речі Посполитої 1935 року.

В організації органів правосуддя найважливіше місце займали суди. Їх місце в структурі державних органів було визначене нормами Конституції. Березнева Конституція 1921 р. відповідно до принципу поділу влади, органами народу в частині правосуддя визначала незалежні суди. Квітнева Конституція, відкинувши цей принцип, підпорядкувала суди Президенту. На противагу Березневій Конституції, Квітнева відкинула участь представників громадськості в судовому процесі.

Суди в II Речі Посполитій ділилися на дві групи: першу складали загальні суди, створені для розгляду кримінальних і цивільних справ; другу – спеціальні суди, компетенція яких була обмежена відповідними категоріями справ. Сюди відносилися військові суди, суди по трудових спорах, духовні суди, а також Державний трибунал, Компетенційний трибунал, Верховний адміністративний трибунал. В процесі діяльності органів правосуддя відповідні функції виконували прокуратура, Генеральна Прокуратура, адвокатура, нотаріат.

Організація загальних судів була здійснена ще в перші роки II Речі Посполитої. З метою створення єдиної системи загальних судів на всій території Польщі законом “Про устрій загальних судів” від 6 лютого 1928 р. впроваджувалася судова реформа. Цей закон передбачав чотириступеневу систему судів, яка була передбачена ще Березневою Конституцією 1921 р. Реформою 1928 р. встановлювалася така система загальних судів: гродські, окружні, апеляційні суди та Найвищий суд.

Утворення і ліквідація гродських, окружних та апеляційних судів мало здійснюватися відповідно до закону. Встановлення і зміна округів мали відбуватися лише на підставі розпорядження Президента.

Конституція Чехословаччини 1920 рік.

Вперше інститут конституційного судочинства був закладений у Конституції Чехословацької Республіки (ЧСР) від 29 лютого 1920 року [1, с.255-267]. Він представляв собою принципово нову (австрійську) модель конституційного правосуддя, концепція якого була розроблена австрійським вченим Г. Кельзенем і полягала в тому, що на відміну від американської моделі конституційне правосуддя здійснювалось не судами загальної юрисдикції, а спеціалізованим органом – Конституційним Судом. Перший Конституційний Суд Чехословаччини пропрацював лише один термін, а його діяльність не була інтенсивною. Про це свідчить той факт, що за час своєї роботи він розглянув конституційність лише двох законів та декількох підзаконних нормативних актів.

Отже, в процесі свого історичного розвитку суспільство використовує два основних типи власності - суспільний і приватний.

Суспільна власність характеризується спільним привласненням засобів виробництва й виробленого продукту. Можна виділити два основних види цієї власності: власність народу в цілому, зокрема в Україні такою власністю поки що залишається земля; власність окремих колективів.

Приватна власність характеризується тим, що засоби виробництва, а отже, й вироблений продукт, належать приватним особам. Вони можуть привласнити продукт як своєї, так і чужої праці. Тому розрізняють два види приватної власності - трудову й нетрудову.

Трудова приватна власність оснований на власній праці власника або членів його сім'ї.

Основною формою такого виду власності є дрібнотоварне фермерське, ремісниче, одноосібне господарство, де власник і робітник виступають в одній особі. Йому ж належить і вироблений продукт.

Нетрудова приватна власність оснований на використанні найманої (чужої) праці. Вона передбачає відокремлення власника від безпосередньої участі в процесі виробництва (працює найманий робітник), а безпосереднього робітника (найманого) - від засобів виробництва (бо вони йому не належать). Тобто, власник і робітник - це різні особи. Цим закладаються основи малоефективної праці робітника, тому що продукт виробництва належить не йому, а власникові засобів виробництва.

Формами нетрудової приватної власності історично була приватнокапіталістична.

Конституція 1937 року. Соціалістична власність в УРСР має або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних об'єднань).

Громадські підприємства в колгоспах і кооперативних організаціях з їх живим і мертвим реманентом, продукція, що її виробляють колгоспи та кооперативні організації, так само як їх громадські будівлі, становлять громадську, соціалістичну власність колгоспів кооперативних організацій.

Кожний колгоспний двір, крім основного прибутку від громадського колгоспного господарства, має в особистому користуванні невелику присадибну ділянку землі і в особистій власності підсобне господарство на присадибній ділянці, житловий будинок, продуктивну худобу, птицю та дрібний сільськогосподарський реманент — згідно з статутом сільськогосподарської артілі.

Стаття 8. Земля, яку займають колгоспи, закріплюється за ними в безплатне і безстрокове користування, тобто навечно. *Стаття 9.* Поруч з соціалістичною системою господарства, яка є панівною формою господарства в УРСР, допускається законом дрібне приватне господарство одноосібних селян і кустарів, яке ґрунтується на особистій праці і виключає експлуатацію чужої праці. *Стаття 10.* Право особистої власності громадян на їх трудові прибутки та заощадження, на житловий будинок і підсобне хатнє господарство, на предмети хатнього господарства і вжитку, на предмети особистого споживання та комфорту, так само як право спадкування особистої власності громадян — охороняються законом.

Конституція 1978 року. Основу економічної системи Української РСР становить соціалістична власність на засоби виробництва у формі державної (загальнонародної) і колгоспно-кооперативної власності.

Власністю колгоспів та інших кооперативних організацій, їх об'єднань є засоби виробництва та інше майно, необхідне їм для здійснення статутних завдань.

Земля, яку займають колгоспи, закріплюється за ними в безплатне і безстрокове користування.

Держава сприяє розвитку колгоспно-кооперативної власності та її зближенню з державою. Колгоспи, як і інші землекористувачі, повинні ефективно використовувати землю, бережно ставитися до неї, підвищувати її родючість.

У користуванні громадян можуть бути ділянки землі, які надаються в установленому законом порядку для ведення підсобного господарства (включаючи тримання худоби і птиці), садівництва та городництва, а також для індивідуального житлового будівництва. Громадяни зобов'язані раціонально використовувати надані їм земельні ділянки. Держава і колгоспи сприяють громадянам у веденні підсобного господарства.

49. Ідея державного суверенітету в Декларації про державний суверенітет, Акті проголошення незалежності України, Конституційному договорі 1995 року та проектах конституції України.

Декларація **про державний суверенітет** України - **державний** акт Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята **16 липня 1990 року**. З **385** присутніх на засіданні депутатів «за» проголосувала абсолютна більшість - 355; «проти» - 4; не взяли участі - 26 (18 з них невдовзі звернулися до секретаріату сесії і попросили зарахувати їхні голоси «за»).

У цей же період подібні акти приймалися **в** інших республіках СРСР. Цей процес **в** історії отримав назву «парад суверенітетів».

Декларація **про державний суверенітет** України **проголосила державний суверенітет як верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади в Україні в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.** У ній визначено **фундаментальні принципи самовизначення українського народу, народовладдя, здійснення державної влади, встановлення українського громадянства, економічної самостійності.** У прикінцевій частині **Декларації** говорилося, що вона є **основою для нової Конституції, законів України**

визначає позиції республіки під час укладання міжнародних угод. Декларація була **провісником Акта проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, підтвердженого Всеукраїнським референдумом 1 грудня цього ж року, першим кроком відродження державності** на основі ідеї соборності українського народу та всіх українських земель. **В Декларації** було визначено найбільш принципові позиції, які орієнтували народ на створення самостійної, правової держави, на розвиток демократії, всебічне забезпечення прав і свобод людини.

В акті проголошення незалежності України зазначалось: — продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні, — виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, — здійснюючи Декларацію про Державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує незалежність України та створення самостійної Української держави — України.

Територія України є неподільною і недоторканною. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Президент України та Голова Верховної Ради підписали 8 червня 1995 р. Конституційний договір.

Втілення в життя положень Конституційного договору створило належну правову базу для діяльності органів виконавчої влади, президентської адміністрації. Значно розширилося коло їхніх повноважень та вплив на економічні й суспільні процеси. Президент України визнавався главою держави і главою виконавчої влади.

50. Ідея народовладдя.

основою народовладдя є концепція суверенітету, тобто верховенства влади народу, яка здійснюється в його інтересах. Ідеї народовладдя свого часу знайшла вираз і у конституційних проектах, державних документах. Основними рисами, притаманними народовладдю слід вважати:

a) рівне виконання усіма громадянами тих громадянських обов'язків, які пов'язані для них з самим фактом громадянства і які дійсно необхідні, виходячи з потреб життя у суспільстві і державі;

b) рівність громадян перед законом;

c) діючі в державі закони не упереджені на користь або проти будь-яких громадян чи суспільних груп, класів;

d) у державі діє справедливий суд;

e) рівний розподіл між усіма громадянами благ, які пов'язані з їх життям у відповідній державі. Загальною базою організації дійсного народовладдя є громадянське суспільство. Легітимізація влади у цивілізованому суспільстві відбувається, насамперед, через загальні демократичні вибори. Як результат їх проведення є створення загальнонародного і разом з тим загальнодержавного представницького органу влади. Можна виділити такі представницькі органи, як виборні, дорадчі, змішану форму представництва у конституційних монархіях, особливе представництво у складних державах. Слід також розрізняти органи первинного і вторинного представництва. Перші утворюються безпосередньо шляхом народного голосування. Вони і обирають органи вторинного представництва, до яких можна віднести уряд держави, якщо весь його склад задверджує парламент. В Україні органами вторинного представництва є Верховний Суд, Конституційний суд, Вищий арбітражний суд тощо. У системі центральних органів України органами первинного представництва є Верховна Рада і Президент.

51. Реалізація принципу розподілу влад.

Найважливішим **конституційним принципом** є розподіл державної влади па законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких діє незалежно, самостійно, у взаємодії з іншими гілками влади на засадах взаємних стримувань і протипаг.

Принцип розподілу гілок влади закріплений в ст. 6 Конституції України. Він означає:

- по-перше, розподіл функцій між державними органами відповідно до вимог праці;
- по-друге, закріплення певної самостійності кожного органу влади при здійсненні своїх повноважень;

- по-третє, наділення кожного органу можливістю протипавляти свою думку рішенню іншого органу, контролюючи цим повною мірою його дії.

Законодавча влада делегована народом Верховній Раді (парламенту). Компетенція парламенту України визначена в IV розділі Конституції «Верховна Рада України».

Виконавча влада - це гілка державної влади, яка направлена на виконання законів і інших нормативних актів. Вона представлена Кабінетом Міністрів України і іншими органами виконавчої влади (розділ VI Конституції).

Судова влада здійснює правосуддя. Вона керується лише законом і не залежить від суб'єктивних впливів законодавчої або виконавчої влади (розділ VIII Конституції).

Особливе місце в системі органів влади займає Президент України, що є главою держави і має широкі повноваження в різних областях державного управління.

Разом з вказаними в ст. 6 Конституції гілками державної влади фактично діє I конституційно визнана контрольно-наглядова (наглядово-інспекційна) влада (Рахункова палата Верховної Ради, Генеральна Прокуратура, Національний аудиторський комітет, Державна пробірпа палата України).

Реалізація принципу розподілу гілок влади покликана запобігти концентрації всієї державної влади в руках однієї особи або одного органу, що, як показує історичний досвід, приводить до свавілля в керівництві державою і суспільством.

Необхідною умовою ефективного втілення цього принципу в практику організації і діяльності державного апарату є створення системи взаємних стримувань і протипаг між органами, які належать до різних гілок влади.

Для взаємних стримувань і протипаг різних гілок державної влади передбачені:

- право Президента України за певних умов достроково припинити повноваження Верховної Ради або накласти вето на закон, прийнятий Верховною Радою;
- повноваження **Верховної Ради України** по ухваленню резолюції недовіри **Кабінету Міністрів** України, що тягне за собою його відставку, а також по зміщенню **Президента** з його

поста у порядку імпічменту;
— обов'язковість скасування будь-якого державного акту після того, як Конституційний Суд встановив їх невідповідність діючій Конституції, а також можливість оскарження рішень органів державної влади і результату виборів Президент або депутата ради будь якого рівня в судовому порядку.

52. Реалізація принципу соціальної держави.

соціальна держава розглядається як така держава, що визнає людину найвищою соціальною цінністю, створює індивідам рівні умови для матеріального самозабезпечення, надає соціальну допомогу особам, які опинилися у скрутному становищі, з метою забезпечення кожному гідного рівня життя; перерозподіляє матеріальні блага відповідно до принципу соціальної справедливості; і має за мету забезпечення громадянського миру та злагоди в суспільстві. Найважливішими завданнями у соціальній сфері є забезпечення розвитку народонаселення, створення сприятливих житлових та соціально-побутових умов, удосконалення трудових відносин, розвиток ринку праці та зайнятості населення, розвиток соціального партнерства, реформування системи соціального забезпечення (у тому числі соціальна підтримка громадян, звільнених у запас або відставку з військової служби, служби в органах внутрішніх справ, установ кримінально-виконавчої системи і членів їх сімей), розвиток гуманітарної сфери (освіти, науки, фізкультури і спорту та ін.). система принципів функціонування соціальної держави: людської гідності, рівних можливостей, соціальної справедливості, солідаризму (соціального партнерства), соціальної рівності, соціальних зобов'язань, субсидіарності, відносної незалежності суспільних відносин, реальності (або гарантованості) соціальних прав. В Україні як на конституційному рівні, так і на рівні законодавства найдокладніше зафіксовано принципи соціальної справедливості, соціальних зобов'язань та соціальної рівності. Але умови для залучення суспільних регуляторів соціальних процесів відсутні. Принципи рівних можливостей та реальності соціальних прав є новими для України, вони не були конкретизовані, а механізм їхньої реалізації до кінця не розроблено. Підвищенню ефективності реалізації принципів соціальної держави в Україні сприятимуть такі основні заходи:

- конкретизація на рівні законодавства закріплених у Конституції України принципів соціальної держави та гарантованого обсягу соціально-економічних прав;
- уточнення змісту ч. 1 статті 46 Конституції України;
- кодифікація соціального законодавства;
- ратифікація Європейської соціальної хартії;
- реорганізація соціального блоку уряду;
- запровадження інституту конституційної скарги;
- запровадження інституту спеціалізованого "омбудсмана" з соціальних питань
- створення спеціалізованих колегій у судах загальної юрисдикції для вирішення спорів з соціальних питань

53. Ідея принципу верховенства права в конституційних актах України 90-х років ХХ століття.

Увердження верховенства права і функціонування правової держави можливі за умов, коли в суспільстві послідовно і неухильно втілюються в життя такі вимоги: Повага до прав і свобод людини: природні, невід'ємні й невідчужувані права і свободи людини набувають вирішального значення у відносинах між нею і державною владою.

Верховенство Конституції — одна з вирішальних складових верховенства права і правової держави. Однак принцип верховенства права передбачає не тільки визнання прав і свобод людини,

а й обов'язковість їх додержання і забезпечення державою. Ця вимога принципу верховенства права закріплена у ст. 3 Конституції України (ще до фіксації самого принципу), згідно з ч. 2 якої права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави. Звідси випливає, що як діяльність держави в цілому, так і її органів, включаючи законодавчий, повинна мати правовий характер. Зазначене положення в позитивній формі фактично формулює ще одну суттєву вимогу принципу верховенства права — вимогу правового закону. Адже правовий характер діяльності органу законодавчої влади означає, що зміст і спрямованість законотворчості мають визначати права і свободи людини. Конституція України містить також низку інших юридичних інститутів і механізмів, які за належної реалізації здатні забезпечити втілення в життя принципу верховенства права. Серед них особливо необхідно відзначити:

- положення ч. 2 ст. 19 Конституції, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі та у спосіб, що передбачений Конституцією та законами України. Це положення фактично відтворює одну з основних вимог принципу верховенства права до визначення меж повноважень державних органів, органів місцевого самоврядування та посадових осіб — «недозволене заборонено»;
- положення ч. 3 ст. 57 Конституції, згідно з яким закони та інші нормативні акти, що визначають права й обов'язки громадян, не доведені до відома населення у порядку, встановленому законом, є нечинними. Цим положенням утверджується аксіоматичний правовий принцип «неопублікований нормативний акт не застосовується»;
- положення ст. 58 Конституції України, яка закріплює ще один аксіоматичний правовий принцип: «закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують, або скасовують відповідальність особи»;
- положення ч. 2 ст. 55 та ч. 2 ст. 124, згідно з якими юрисдикції судів підлягають усі правові спори, тому суд за наявності такого спору не може відмовити у правосудді;
- положення ч. 1 ст. 152 Конституції, відповідно до якого неправовими, неконституційними визнаються закони та інші акти, якщо була порушена встановлена Конституцією процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

54. Права і свободи людини і громадянина в конституційних актах України.

Основні права і свободи людини і громадянина - це невід'ємні права і свободи людини і громадянина, що належать їм від народження чи в силу наявності в них громадянства України, гарантуються державою і становлять ядро конституційно-правового статусу особи в Україні.

Отже, право людини і громадянина - це вид і міра можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина у суспільстві та державі, що передбачається для задоволення своїх життєво важливих матеріальних і духовних інтересів, закріплених у Конституції та інших нормативно-правових актах.

У Конституції України (переважно в розділі II) визначено такі групи основних прав: громадянські, (особисті, фізичні) політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні).

Громадянські (особисті, фізичні) права - це види і межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб.

Сюди відносять такі суб'єктивні права: на життя; на повагу до гідності; на свободу та особисту недоторканність; на недоторканність житла; на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції; на невтручання в його особисте і сімейне життя; на свободу пересування, вільний вибір місця проживання, на вільне залишення території України та повернення будь-коли в Україну; на свободу думки і слова, на вільне виявлення своїх поглядів і переконань; вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово та в інший спосіб на свій вибір; на свободу світогляду, віросповідання тощо.

Політичні права - це види та межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина у сфері реалізації політичної влади.

До цієї групи відносять такі права: на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації; на участь у професійних спілках; брати участь в управлінні державними справами; брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах; вільно обирати та бути обраним до органів державної влади та місцевого самоврядування; рівного доступу до державної служби, а також служби в органах місцевого самоврядування; збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації; направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або

особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів.

Економічні права - це види та межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина у сфері виробництва, розподілу, обміну та використання матеріальних благ. До них відносять право: володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; приватної власності; державної та комунальної власності; на підприємницьку діяльність; на працю і вибір професії та роду трудової діяльності; на належні, безпечні і здорові умови праці; на заробітну плату не нижчу від визначеної законом; на страйк; на відпочинок тощо.

Соціальні права - це види та межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина у сфері забезпечення належних соціальних умов життя.

Ця група включає право: на соціальний захист; на житло; на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; на охорону здоров'я; на медичну допомогу та медичне страхування; на безпечне для життя і здоров'я довкілля; на відшкодування шкоди завданої порушенням безпечного для життя і здоров'я довкілля; на вільний доступ до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; на поширення інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту; на шлюб; тощо.

Духовні (культурні) права - це види та межі можливої (дозволеної) поведінки людини і громадянина у сфері доступу людини до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства. Це право на: освіту; безоплатно здобувати вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі; навчання рідною мовою у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства; свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості; захист інтелектуальної власності, авторських прав, моральних і матеріальних інтересів; на використання результатів інтелектуальної, творчої діяльності тощо.

55. Основні ідеї місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування - це право територіальної громади - жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста - самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (ст. 140 Конституції України).

Місцеве самоврядування різновид політичної, але не державної влади. Воно визначається і гарантується Конституцією України, є однією з засад конституційного ладу.

Обмеження прав на місцеве самоврядування може бути застосоване лише в умовах воєнного часу чи надзвичайного стану.

Місцеве самоврядування в Україні регулюється Конституцією України, законами України "Про місцеве самоврядування" від 21 травня 1997 р., а також Європейською Хартією місцевого самоврядування, ратифікованою Верховною Радою України.

Місцеве самоврядування здійснюється в таких організаційних формах:

1) безпосередньо населенням шляхом референдумів, виборів, зборів і сходів жителів;

2) через виборні органи місцевого самоврядування. Первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень є територіальна громада. Територіальна громада - це сукупність жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох з них. До органів місцевого самоврядування Конституція України відносить:

сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи - виконавчі комітети, районні та обласні ради; будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення, що наділенні частиною компетенції, майно та фінанси даної ради. Порядок утворення та діяльності органів самоорганізації населення регулюється Законом України "Про органи самоорганізації населення" від 11 липня 2001 р.

56. Ідея захисту прав національних меншин

Поняття «національна меншина» має різні трактування, що залежать від точки зору вчених. Відповідно до ст. 3 Закону України «Про національні меншини в Україні» до національних меншин належать групи громадян України, які не є українцями за національністю, але виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою.

Згідно із законодавством України громадяни, які належать до національних меншин, мають такі специфічні права: вільно обирати та відновлювати національність; право на національне прізвище, ім'я та по батькові; право на збереження життєвого середовища у місцях свого історичного розселення; на створення національних громадських об'єднань; на користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства; на розвиток національних культурних традицій; на визначення національних свят; на сповідування своєї релігії; на задоволення потреб у літературі, мистецтві; на створення національних культурних і навчальних закладів; право обиратися або призначатися на рівних засадах на будь-які посади; вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх об'єднаннями за межами України; право на будь-яку іншу діяльність, що не суперечить законодавству.

Але, окрім прав, які гарантує Конституція України, чинне українське законодавство покладає на громадян України, які належать до національних меншин, певні обов'язки: дотримуватися Конституції України і законів України; оберігати її державний суверенітет і територіальну цілісність; поважати мови, культуру, традиції, звичаї, релігійну самобутність українського народу та всіх національних меншин. Закріплення зазначених обов'язків зумовлене потребами задоволення інтересів особи і суспільства, забезпечення прав людей, національно-етнічних спільнот і держави, їх існування і подальшого розвитку. Обов'язок одночасно спрямований і на створення сприятливих умов для всебічного та вільного розвитку особистості, на досягнення загального добробуту в суспільстві.

Права національних меншин в Україні забезпечуються загальними (політичні, економічні, соціально-культурні) та спеціальними (правові, інституційні) гарантіями. Заслугує на увагу зміст спеціальних гарантій. Так, правові гарантії - це сукупність законодавчо встановлених засобів, які визначають порядок реалізації, а в разі необхідності - охорони та відновлення як прав національних меншин та національних груп, так і їх окремих представників. Інституційні (організаційні) гарантії - це система інституцій, державних установ та недержавних організацій, які покликані сприяти реалізації прав національних меншин, забезпечити їх захист та поновлення [8, с 177-180].

Стосовно правового статусу національних меншин, слід зазначити, що національні меншини визнані на конституційному рівні, прийнято ряд нормативно-правових актів та ратифіковано ряд міжнародних договорів, що визначають правовий статус національних меншин.

1. Етимологія слова „конституція”.
2. Умови та причини виникнення перших конституцій.
3. Загальна характеристика перших конституційних документів.
4. Періодизація ідей конституціоналізму.
5. Розвиток ідей конституціоналізму в XVIII ст.
6. Філософські і правові доктрини і конституції держав.
7. Конституція і держава. Конституційно-правова доктрина держави.
8. Класифікація конституцій за формою.
9. Класифікація конституцій за способом прийняття та внесення змін і доповнень.
10. Класифікація конституцій за змістом.
11. Класифікація конституцій за часом дії.
12. Розвиток конституційно-правових теорій у XVIII ст.. та їх відображення у конституційних документах.
13. Угода Пилипа Орлика 1710 року: конституційно-правові ідеї.
14. Становлення ліберального та демократичного напрямків політичної і правової думки в Україні.
15. Правові погляди на устрій держави членів Кирило-Мефодіївського братства.
16. Основні положення конституційного проекту „Начерки конституції Республіки” Георгія Андрузького.
17. Поняття і співвідношення свободи народу і свободи людини в поглядах М.Драгоманова.
18. Поняття і основні функції держави. Людина і держава.
19. Конституційний проект „Вільна Спілка”.
20. Конституційно-правові погляди І.Франка.
21. Ідея конституції в працях М.Грушевської.
22. Конституційні погляди С.Дністрянского.
23. Нормативне закріплення та реалізація політичних прав громадян в конституційних актах Австрії, Австро-Угорщини та Російської імперії: порівняльний аналіз.
24. Конституційні гарантії щодо особистих прав, свобод людини і громадянина.
25. Економічні права громадян в конституційних актах.
26. Культурні права громадян.
27. Принципи організації державної влади і місцевого самоврядування за конституціями.
28. Втілення ідеї державного суверенітету.
29. Втілення ідеї природніх прав людини.
30. Сутність політичних прав громадян за конституційними актами.
31. Основні засади організації державної влади і місцевого самоврядування.
32. Конституційний захист прав національних меншин України.
33. Політико-правова ідея диктатури пролетаріату та її співвідношення з природніми правами людини.

34. Правовий статус людини за Конституціями УСРР, УРСР.
35. Політичні права громадян.
36. Економічні, соціальні, культурні права громадян.
37. Правова та соціально-культурна сутність ідеї «радянський народ».
38. Вищі органи державної влади УРСР та їх співвідношення з органами державної влади СРСР.
39. Система виконавчих органів державної влади.
40. Принципи організації та діяльності судової влади та її співвідношення з законодавчою і виконавчою владами.
41. Система органів місцевого самоврядування.
42. Права і свободи громадян за Конституціями Речі Посполитої від 17.03.1921, від 23.04.1935 років та Чехословаччини від 29.02.1920 р.
43. Основні принципи організації державної влади.
44. Конституційна юстиція.
45. Конституційні гарантії прав національних меншин.
46. Поняття та види власності в конституційних актах УНР, Гетьманату, Директорії, ЗУНР.
47. Право власності в конституціях Радянської України.
48. Субєкти права власності в Конституціях II Речі Посполитої, Чехословаччини.
49. Ідея державного суверенітету в Декларації про державний суверенітет, Акті проголошення незалежності України, Конституційному договорі 1995 року та проектах конституції України.
50. Ідея народовладдя.
51. Реалізація принципу розподілу влад.
52. Реалізація принципу соціальної держави.
53. Ідея принципу верховенства права в конституційних актах України 90-х років XX століття.
54. Права і свободи людини і громадянина в конституційних актах України.
55. Основні ідеї місцевого самоврядування.
56. Ідея захисту прав національних меншин.